

PRÍSPEVOK K UHORSKEJ ŠKOLSKEJ POLITIKE V ROKOCH 1848—1918
SO ZRETELOM NA SLOVÁKOV

Druhá polovica XIX. stor. je dobou, keď nielen v západnej časti Rakúsko-uhorskej monarchie, v Rakúsku, ale aj v Uhorsku sa stáva „národnostná otázka stredobodom politického života, existenčnou otázkou“.¹ Jednako však je tu badateľná istá špecifičnosť v náplni národnostnej otázky a národnostného hnutia, ktorou sa na jednej strane odlišuje od Rakúska a na druhej strane sa zasa približuje k Rusku. Aj keď si národnostná otázka v Uhorsku zachovala relatívnu samostatnosť, jednako možno povedať, že podobne ako v Rusku ani tu nebola „rozhodujúcou otázkou, ale častou všeobecnej a dôležitejšej otázky oslobodenia krajiny od nevoľníctva“.² Brutálnosť maďarských vládnych tried v národnostnej politike, barbarskosť foriem a prostriedkov národnostného útlaku a jej sústavne stupňované uskutočnenie v druhej polovici XIX. stor. si vieme vysvetliť a pochopiť práve rozhodujúcou a prevažujúcou účasťou feudálnych a polofeudálnych statkárskeho vrstiev vo vládnych triedach a polofeudálnym charakterom byrokratickeho aparátu uhorského štátu. Tieto feudálne prežitky sa prejavovali nielen pokiaľ ide o spojenie národnostnej otázky s otázkou roľníckou, ale aj v nacionálnej ideológii, v národnostnej a kultúrnej politike maďarských vládnych tried.

Cieľom tohto príspevku nie je podrobnejšie sa zaoberať národnostnou otázkou v Uhorsku v druhej polovici XIX. stor. až do zániku polofeudálneho Uhorska roku 1918, ani národnostným útlakom, uskutočňovaným zo strany maďarských vládnych tried a národnostným hnutím slovenskej buržoázie. Jednako však v záujme pochopenia najočividnejšej formy národnostného útlaku, maďarizácie, prejavujúcej sa najmä v školskej politike maďarských vládnych tried, musíme sa dotknúť niektorých otázok širšie.

Ani v západnej časti monarchie, pokiaľ ide o národnostnú politiku v Čechách, ani v cárskom Rusku politika násilnej jazykovej asimilácie nedosiahla taký rozsah a intenzitu, nebola uskutočňovaná tak systematicky, cieľavedome a nebola tak hlboko a neprestajne zdôvodňovaná „ideologicky“ ako práve v Uhorsku. Na konci XIX. stor. cieľom násilnej maďarizácie nemaďarských národností, uskutočňovanej vládnucimi triedami, bolo už ničím nezakryvané pretvorenie mnohonárodnostného Uhorska na „národný maďarský štát“. Táto nacionálna koncepcia maďarských vládnych tried má dlhší vývin. Ak rozlúpime ideu maďarského národného štátu, ktorá zahrnovala všetko, čo uhorské vládnúce triedy chceli uskutočniť v prospech vytvorenia jednotného maďarského štátu,

¹ J. V. Stalin, *Marxizmus a národnostná a koloniálna otázka*, Bratislava 1952, 25.

² Tamže.

nájdeme v nej ešte feudálne jadro, prvý raz sformulované Št. Werbőczym ako pojem „natio hungarica“. Do tohto „natio hungarica“ de iure patrila vlastne až do buržoáznej revolúcie roku 1848 uhorská šľachta bez ohľadu na to, či patrila k národnosti maďarskej, slovenskej, rumunskej, nemeckej a do istej miery aj chorvátskej. V období formovania maďarského buržoázneho národa maďarské vládnuce triedy začínajú prispôsobovať túto koncepciu novým podmienkam. Obsah tohto pojmu sa demokrati-
zuje, začínajú sa do neho zahrňovať aj príslušníci iných tried, najmä plebejci, zároveň sa však usilujú starej štátno-politickej náplni tohto pojmu dať aj obsah buržoázno-nacionálny. Maďarizačné zákony z prvej polovice XIX. stor. ešte nesledujú výslovne asimilačné ciele, avšak myšlienka jednotného politického národa uhorského, resp. maďarského aj v revolúcii 1848, i keď sa v tomto čase bralo už na známosť jestvovanie národností, bránila riešiť národnostnú otázku v zmysle federalizácie Uhorska na podklade národnostnom. Na princípe jednotného politického uhorského národa stála národnostná politika maďarských vládnučích tried aj v období do rakúsko-uhorského vyrovnania, najmä roku 1861 a krátko po ňom a z tohto princípu vychádza potom aj národnostný zákon z roku 1868. Maďarské vládnuce triedy chceli poskytnúť isté národnostné práva (jazykové a kultúrne) i a jednotlivcom, nie však národnostiam ako celkom. Jestvovanie národností v politickom zmysle ako celkov nechceli za žiadnu cenu vziať na známosť. Známy je v tomto smere najmä výrok Kolomana Tiszu z roku 1875 v súvislosti so zatvorením Matice slovenskej. V odpovedi na interpeláciu srbského poslanca Sv. Miletiča vyhlásil, „že akokoľvek hľadal v Uhorsku slovenský národ, nevedel ho nájsť“. Po vyrovnaní a najmä v období, keď sa aj Uhorsko dostáva do štádia imperialismu (po roku 1878), národnostný útlak sa stále stupňuje a vrcholí potom v bezuzdných snahách maďarských vládnučích tried o násilnú asimiláciu nemaďarských národností, najmä, pravda, Slovákov, ako aj vo vytvorení „národného maďarského štátu“.³

Násilná asimilačná politika maďarských vládnučích tried vtlačá potom pečať a dáva náplň aj celému národnostnému hnutiu, vedenému slovenskou buržoáziou, ktorá sa vo svojich úsiliach často opiera o podobné usilovania buržoázie ostatných nemaďarských národností, majúcej možnosť i na parlamentnom fóre brániť a uplatňovať svoje požiadavky. Prirodzene, aj u nás je základnou príčinou tohto zápasu otázka hospodárska, ovládnutie vnútorného trhu, ale v dôsledku hospodárskej slabosti našej buržoázie, ktorá bola prevažne buržoáziou dedinskou, nevystupuje táto stránka nejako vyhranene a nástojčivo až do konca XIX. stor. do popredia (čo má, pravda, aj iné príčiny), a boj sa prenáša prevažne na pole politické (do roku 1884 a po roku 1901) a najmä na

³ Pozri odpoveď K. Tiszu v uhorskom sneme srbskému poslancovi Sv. Miletičovi na jeho interpeláciu vo veci zatvorenia Matice slovenskej zo dňa 15. decembra 1875. Uverejňuje K e m é n y K. Gábor, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I.*, 516.

kultúrne. Kým však do roku 1848 vystupuje naša buržoázia so širokými demokratickými požiadavkami, postupne aj u nás, podobne ako v českých krajinách, dostáva národné hnutie „jazykový“ charakter. Má to, pravda, viac príčin. Hlavná z nich tkvie v tom, že naša buržoázia nechápala spojitost národnostnej otázky s otázkou roľníckou. Tým, že zo svojho programu, najmä pri pokusoch o účasť na parlamentných voľbách, vylúčila demokratické požiadavky, izolovala sa od roľníckych mas. Vyplýva to ďalej aj zo zloženia slovenskej buržoázie. Boj za „jazykové“ práva najviac zodpovedal materiálnym záujmom slovenskej buržoázie a inteligencie. Pravda, toto zúženie nastalo aj v dôsledku násilnej maďarizácie, ktorá smerovala nielen proti uznaniu existencie národa, ale podlamovala každé takéto úsilie priamo v zárodkoch okrem iného i žiaľovaním a veľkými finančnými pokutami postihujúcimi predstaviteľov slovenskej buržoázie za ich účasť v politickom živote.

Za takejto situácie školská otázka na oboch stranách hrala neobyčajne veľkú a významnú úlohu. Maďarské vládnuce triedy videli v nej najúčinnjší nástroj na realizáciu myšlienky uskutočnenia „národného maďarského štátu“, slovenská buržoázia zasa priamy prostriedok záchrany národnej existencie. Tento zápas, aj keď ho slovenská buržoázia redukovala na požiadavky kultúrno-politické a školské, čím sa vlastne pripravila o údernú silu roľníckych mas v národnom hnutí, mal objektívne progresívnu náplň. Otázka vzdelania ľudu je súčasťou demokratických slobôd. Násilná a asimilačná politika, najmä v školskej oblasti, postihovala preto nielen roľnícke masy, ale aj slovenský proletariát a strhávala ho do víru národnostných zápasov. „Obmedzenie slobodného pohybu, odňatie volebného práva, potláčanie jazykových práv, zrušovanie škôl a iné represálie sa dotýkajú robotníkov tak isto, ak nie viac, ako buržoázie. Takýto stav môže len zabrzdiť slobodný rozvoj duchovných síl proletariátu porobených národov.“⁴

Pravda, aj u nás sa stalo, najmä v dôsledku nízkej ideovej úrovne proletariátu a chýb Uhorskej sociálnej demokracie, ovplyvňovanej II. internacionálou, že politika nacionálnych represálií podnietila spoluprácu slovenskej sociálnej demokracie s buržoáziou (najmä po roku 1904) i so sociálnou demokraciou v českých krajinách a v Rakúsku.

Staršia slovenská historiografia v hodnotení slovenského národného hnutia vychádzala predovšetkým z tej platformy, na akú redukovala toto hnutie naša buržoázia v druhej polovici XIX. stor., t. j. iba na otázky kultúrno-jazykové, no napriek tomu školskej otázke, ktorá mala taký veľký význam, nevenovala dostatočnú pozornosť.

Naša štúdia má charakter príspevku k uhorskej školskej otázke v druhej polovici XIX. stor. až do roku 1918. Obmedzuje sa viac-menej iba na historicko-právny rozbor školských zákonov, ktoré uzákonili uhorské parlamenty v období rakúsko-uhorského dualizmu, ďalej na

⁴ J. V. Stalin, c. d., 18.

niektoré nariadenia uhorského Ministerstva školstva a kultu v tomto období, na rozbor niektorých štatistických dát a pod., pričom si uvedomujeme, že je to len rámeček, podklad pre ďalší výskum tejto nesporne dôležitej a zaujímavej problematiky. Nevšimame si zatiaľ bližšie ani priamu prax národnostnej politiky uhorských vlád v oblasti školskej politiky a ani nerozoberáme jej dôsledky. To je už veľmi náročná úloha, a preto bude predmetom ďalšieho bádania, najmä na podklade archívneho materiálu, ako aj iného, ktorý je po tejto stránke ešte takmer nedotknutý a nepoužitý.

Na jednako sa domnievame, že pri rozsahovej obmedzenosti nášho príspevku postup, ktorý sme si zvolili, je základným správnym metodologickým postupom, ktorý nás bude môcť v budúcnosti viesť k detailnejším analýzám naznačenej problematiky uhorskej školskej politiky so zreteľom na Slovákov, ako aj k objasneniu jej závažnosti pre proces formovania slovenského buržoázneho národa, ktorého predstaviteľa roku 1848 nastoľovali prvý raz v celej závažnosti školské požiadavky spolu s požiadavkou uznania slovenského národa, ktorý roku 1918 dosiahol národnú slobodu.⁵

*

Školstvo v Uhorsku bolo až do roku 1848 úplne v rukách cirkví. Táto skutočnosť silne vplývala na jeho charakter, či už ide o školy ľudové, stredné alebo vysoké. Školstvo bolo na veľmi nízkej úrovni, najmä pokiaľ ide o školy, ktorých udržiavateľom bola katolícka cirkev, a to tak po stránke osobného, ako aj hmotného vybavenia. Katolícka cirkev, hoci mala veľké statky, určené na vydržiavanie škôl, nemala záujem na rozvoji vzdelanosti ľudových mäs.⁶

Ani stav ľudového školstva čo do počtu nebol uspokojivý. V tom čase v 14 380 obciach bolo iba 9303 ľudových škôl.⁷ O niečo lepšia bola situácia evanjelického školstva.

⁵ V poslednom čase upozornil na dôležitosť výskumu dejín školstva v tomto smere J. Hajník v diskusii o úlohách maďarského dejepisectva, Pozri Századok, roč. 1954. Bibliografiu školskej politiky za dualizmu pozri *A nemzetiségi iskola-politika a dualizmus korában*. Válogatott bibliográfia. (Összeállította a Budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtárának tájékoztatóbibliográfiái szolgálata, Budapest 1954, 47). Zo starších prác uvádzam aspoň tieto: Láng Lajos, *A népoktatás hazánkban*, Budapest 1886; Kármán Mór, *Közoktatásügyi tanulmányok I—II*, Budapest, 1911; Fináczy Ernő, *A magyarországi középiskolák múltja és jelene*, Budapest 1896; Mészáros Ferenc, *A magyarországi kath. gimnáziumok története*, Buda 1865; Oltványi Pál, *A népoktatási ügy Magyarországon a múlt és jelen időben*, Szeged 1884. Okrem toho sú viac-menej dôležité tzv. milénárne výročné školské zprávy, v ktorých sa nachádza veľmi mnoho dôležitého materiálu pre školskú politiku Uhorska v období rakúsko-uhorského dualizmu.

⁶ Pozri A. Andicsová v zborníku *Forradalom és szabadságharc 1848/9*, Budapest 1950, 349—358.

⁷ Pozri Pap Dénes, *A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban*. Podľa prejavu poslanca G. Tanárkyho v zasadnutí posl. snemovne 6. augusta 1848, 350.

V „období reforiem“ pred rokom 1848 dotkli sa na uhorskom sneme školskej otázky nielen po stránke jazyka, ako to bolo v minulosti, keď uhorské snemy vynášali zákony zabezpečujúce maďarčine prednostné postavenie. No hoci sa pociťovala úzka súvislosť medzi problémom zrušenia poddanstva a riešením školskej otázky, jednako tieto dva problémy sa riešili paralelne a od seba nezávisle. Tak v komplexe marcových zákonov nenachádzame zákon o reforme ľudového školstva, ktorý by zabezpečil vzdelanie ľudu zbavenému poddanstva. Jeho výchova i naďalej ostávala v rámci tzv. *Systema scholarum*, vydaného roku 1845, ktoré v podstate nadväzovalo na staršiu organizáciu z roku 1805, vychádzajúcu z tereziánskeho *Ratio educationis* z roku 1777.⁸ Pokiaľ sa školskou otázkou zaoberal uhorský snem roku 1847/48, robil tak nie so zreteľom na sociálnu a vzdelávaciu funkciu školy, ale iba z hľadiska záujmov rozvoja maďarčiny.⁹

Tvorcovia prvého slovenského národnopolitického programu okrem iných požiadaviek zahrnuli do neho i požiadavky školské. Stalo sa tak ešte predtým, ako uhorský snem, zvolený už na základe nového volebného práva, začal rokovať o základnom školskom zákone.¹⁰ Slovenské požiadavky mohli teda vplývať na formuláciu tohto zákona. Mikulášske Žiadosti treba veľmi kladne hodnotiť práve pre jasnú formuláciu školských požiadaviek. Išlo tu o zriadenie siete národných škôl, a to tak počiatočných (elementárnych), ako aj reálnych, meštianskych a dievčenských, ústavov pre výchovu učiteľov, kňazov, ďalej gymnázií, lýceí, akademií, polytechniky a univerzity. Na posledných žiadajú slobodu vyučovania a uplatnenie slovenčiny ako vyučovacieho jazyka. Mikulášske Žiadosti sú predchnuté snahou o národnostnú rovnoprávnosť. No tieto požiadavky sa nere realizovali. Uhorské vládnúce triedy sa ostro postavili proti požiadavkám uhorských národností i proti požiadavkám slovenským a v novom sneme neboli takí slovenskí poslanci, ktorí by v čase (v auguste 1848), keď sa začalo rokovať aj o základnom školskom zákone, boli tieto požiadavky uplatnili alebo presadzovali.¹¹

Nový školský zákon o výchove ľudu mal odstrániť nedostatky v školstve predovšetkým tým, že výchova ľudu (základná školská výchova) sa mala stať všeobecne povinnou a bezplatnou. Vláda si však ešte netrúfala navrhnúť poštátne základného školstva, a to jednak s ohľadom na cirkvi, jednak preto, že nemala dostatok finančných prostriedkov na

⁸ *Systema scholarum* i predchádzajúce obidva *Ratio educationis* neboli ešte z hľadiska národnostného náležité ocenené, hoci tieto školské systémy v čase ich vydania boli opatrenia pokrokové a prinášali pre základnú školskú výchovu požiadavku vyučovania v materinskej reči žiakov.

⁹ Porov. maďarizačné školské zákony, uznesené uhorskými snemami v rokoch 1790—1844, ktoré sú predchnuté úsilím zabezpečiť pre maďarské vládne strany všetky podmienky rozvoja, najmä po stránke zveladenia maďarčiny.

¹⁰ Porov. text Žiadostí slovenského národa z 10. mája 1848 v diele D. R a p a n t, *Slovenské povstanie* I, 2, 202 n.

¹¹ Pozri *Az 1848—49. évi népképviseleti országygyűlés*, Budapest 1954, 16 a Zoznam poslancov v prílohe na str. 881 n.

jeho udržiavanie. Napriek tomu však navrhla zakladať tzv. spoločné školy, ktoré mal udržiavať štát všade tam, kde by bolo menej ako 50 školopovinných detí a kde cirkvi nezriadili školy jednoducho preto, že to bolo pre ne nákladné. No ani tento návrh zákona, ktorý chcel zabezpečiť vyučovanie detí v základných školách v materinskej reči, pre odpor katolíckeho kléru, predstaviteľov strednej i vysokej šľachty, snem nekodifikoval.¹² Znemožnenie prerokovania zákona o ľudových školách patrí medzi najreakčnejšie počiny uhorských vládnúcich tried.¹³ Predstavitelia maďarskej buržoáznej revolúcie nepochopili dostatočne význam všeobecného vzdelania ľudu pre ďalší buržoázny vývoj Uhorska a školstvo, vzdelávanie ľudu ostalo aj naďalej v rukách cirkvi. Aj požiadavky národnosti, pokiaľ ide o reformu školstva, ostali nevyriešené. Nevyriešiteľnosť školskej otázky úzko súvisí s celým komplexom neriešených otázok, ktoré stáli pred buržoáznu maďarskou revolúciou roku 1848. Po potlačení revolúcie rozhodovanie v školských veciach prechádza na orgány viedenskej ústrednej vlády, ktorej opatrenia charakterizuje úsilie potlačiť všetko, v čom sa prejavuje duch revolúcie.

Hoci marcová oktrojovaná ústava poskytovala isté možnosti pre národnosti v oblasti ich kultúrneho a školského života, jednako všetky opatrenia viedenskej vlády v Uhorsku sledujú centralizačné a germanizačné ciele, ktoré koniec-koncov smerujú i proti národnostiam. Viedenská vláda pred uskutočňovaním svojich opatrení v národnostných a školských veciach prizývala predstaviteľov národností ako poradcov najmä v jazykovej otázke.¹⁴ No riešenie, ich rady a zásahy nemožno považovať za šťastné, lebo zavádzali do kultúrneho a školského života zbytočný chaos, nedorozumenie a spory, najmä medzi prívržencami štúrovskej slovenčiny a tzv. bibličtiny, staroslovenčiny. Ak národnosti v čase Bachovho absolutizmu v školských veciach prechodne získali isté výhody, najmä pokiaľ ide o vyučovaciu reč na stredných školách, nezakryté protimaďarská tendencia Bachovho absolutizmu vyvolávala u časti maďarských vládnúcich tried stále rastúci odpor proti Viedni i proti národnostiam. Školské opatrenia Bachovho absolutizmu boli obsiahnuté predovšetkým v *Grundsätze für die provisorische Organisation des Unterrichtswesens in dem Kronlande Ungarn* z roku 1849 a v *Entwurfe einer Organisation der*

¹² Pozri c. d., pod číslom 11, str. 51 a 179, ako aj text návrhu školského zákona na str. 613 n, ďalej aj P a p Dénes, *A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban*, 316 n.

¹³ Pozri cit. čl. A. Andicsovej, 357/8.

¹⁴ Ide najmä o Jána Kollára z radov evanjelického a o A. Radlinského z radov katolíckeho kňazstva, ktorí obidvaja slúžili v tom čase výslovne reakčným záujmom viedenskej Bachovej absolutistickej vlády, pričom J. Kollár vypracoval obširny návrh na organizáciu uhorského školstva, ktorý však viedenská vláda nevzala do úvahy pri uskutočňovaní svojich školských reforiem. Pozri aj *Stručný výťah o ústrojnosti gymnasií a vecnic z r. 1851*, vydaný A. Radlinským, ako aj A. Šulekove *Náhľady o tom, dľa ktorých pravidiel mali by sa usporiadať vyššie ev. školy podľa ministeriálneho návrhu*, B. Bystrica 1852.

österreichischen Gymnasien und Realschulen z toho istého roku.¹⁵ Obidve tieto opatrenia sa v priebehu Bachovho absolutizmu menili a doplňovali. Vcelku možno povedať, že poskytovali národnostiam isté výhody pri používaní materinského jazyka ako jazyka vyučovacieho. Tieto ústupky a výhody však boli iba taktikou proti maďarským vládnúcim triedam. Celkove však opatrenia týkajúce sa školstva sa vzťahovali priamo iba na školy katolícke, no protestantské školstvo, hoci malo istú autonómiu a boli tu snahy o samostatné školské reformy, muselo sa im postupne prispôsobovať.¹⁶ Z opatrení Bachovho režimu treba vyzdvihnúť opatrenia, podľa ktorého všetky školopovinné deti i za cenu donucovacích opatrení mali navštevovať aspoň základné školy. V tomto čase totiž navštevovalo školu i 60% školopovinných detí a v celom Uhorsku bolo viac ako 50% analfabetov.¹⁷

Vyhlásením Októbrového diplomu a neskoršie Februárového patentu došlo v Uhorsku, prirodzene, i k značným zmenám v školskej politike. Tieto zmeny neboli nijako prevratné, pretože nevyriešené štátoprávne vzťahy medzi Viedňou a Uhorskom nedovoľovali zatiaľ zmeniť organizáciu školstva z predchádzajúcich rokov, i keď Slováci pri memorandovom zhromaždení a ešte i neskoršie dúfali, že nájdu v uhorských vládnúcich triedach pochopenie pre svoje národnostné, ako aj školské požiadavky v rámci národnostnej autonómie, uskutočnenej vo forme samostatného slovenského Okolia, pričom počítali s tým, že správa škôl Okolia až po univerzitu bude patriť Slovákom, ktorí si pre ten účel zriadia komisiu pre vedenie školských záležitostí.¹⁸

Keď pomerne veľmi krátke konštitučné obdobie roku 1860-61 sa vystriedalo opäť obdobím tzv. Provizória, v ktorom rozhodovanie prešlo na Viedeň a na jej uhorské vládne orgány (miestodržiteľskú radu), začali sa tieto (uhorská dvorská kancelária vo Viedni i miestodržiteľská rada v Budíne) zaoberať intenzívnejšie i školskými reformami, pričom sa brali do úvahy i podnety vonkajšie (Viedenské memorandum) a spolupráca so školami pri riešení naliehavých jazykových problémov.¹⁹ Išlo pritom len o stredné, katolícke a o tzv. štátne školy, vydržiavané z výnosu jozefínskeho školského fondu, nie však o stredné školy ostatných cirkví. Rozhodovanie o školských reformách so zreteľom na vyučovací jazyk bolo veľmi zdĺhavé a vlastne sa do roku 1865 ani neukončilo. Pri rokovaniach najmä v miestodržiteľskej rade sa uplatňovali vedľa

¹⁵ Reichsgesetzblatt 1849 a 1851.

¹⁶ Pozri Szelényi Ödön, *A magyar ev. nevelés története a reformációtól napjainkig különös tekintettel a középiskolákra*, Bratislava 1917. Ide o veľmi obsažné, i keď dosť rozhárané napísané dielo s množstvom údajov.

¹⁷ Pozri Berzeviczy A., *Az absolutizmus kora Magyarországon, I—III*, Budapest 1922.

¹⁸ Pozri text Memoranda slovenského národa z roku 1861.

¹⁹ Pozri D. Rapant, *Viedenské memorandum z r. 1861*, a to časť textovú a najmä časť dokumentárnu. Rapant však podáva prehľad riešenia školských otázok veľmi jednostranne a nevšima si napr. aj úsilia, ktoré sa vyskytli v lone ev. a v. cirkvi v tomto čase a sústreďuje svoju pozornosť len na katolícke gymnáziá.

niektorých maďarských zástupcov i zástupcovia niektorých nemadžarských národností, ktorých pričinením sa dosiahlo také riešenie, ktoré pri komplikovanosti národnostných pomerov v Uhorsku môžeme označiť pre národnosti v danej situácii za čiastočne vyhovujúce. Pre slovenských žiakov na gymnáziách nachádzajúcich sa na slovenskom národnom území sa dávala možnosť vzdelávať sa v materinskom jazyku, ktorý bol na niektorých školách i jazykom vyučovacím. Nedochoádzalo zatiaľ k žiadnym atrocitám alebo k prenasledovaniu jednej alebo druhej národnosti, hoci prax pri uplatňovaní slovenského jazyka, buď ako vyučovacieho, buď ako predmetu alebo napokon i ako pomocného jazyka vyučovacieho, nebola vždy celkom uspokojivá. Bolo tak najmä v dôsledku opatrení platných roku 1861, pretože na niektorých ústavoch, kde bolo viac učiteľov maďarskej národnosti, nebolo možné zabrániť istému uprednostňovaniu maďarčiny. Posledná úprava vyučovacej reči na katolíckych a štátnych gymnáziách na slovenskom území, ktorá sa už nestala skutkom, navrhovala slovenčinu ako vyučovaciu reč na gymnáziách v Nitre, Banskej Bystrici, Trenčíne, Skalici, Prešove a Bardejove, kým jej postavenie zostalo nevyjasnené na gymnáziách v Trnave, Štiavnici a Levoči. Tieto opatrenia sú do istej miery úspechom snáh o uspokojivejšie vyrovnanie zložitých národnostných pomerov v Uhorsku na podklade zásady národnostnej znášateľnosti a vyrovnania protiv v duchu národnostnej zmierlivosti.

Obdobie tzv. Provizória v rokoch 1861-65 má pre rozvoj slovenského školstva význam nielen preto, že na niekoľkých gymnáziách sa vyučovalo slovensky, no najmä preto, že zásluhou niektorých ošetrových predstaviteľov slovenskej buržoázie vzniklo v tomto čase aj nové samostatné vyššie gymnázium v Revúcej, takže vcelku mali Slováci v tomto období tri gymnáziá, na ktorých sa vyučovalo nielen jazykom, ale i podľa zmysľovania slovensky.²⁰ To, prirodzene, nemohlo zostať na maďarskej strane bez povšimnutia, najmä v rokoch, keď maďarské vládnúce triedy po opätovnom zavedení parlamentného života roku 1865 získali v Uhorsku dočasne stratenú moc do svojich rúk. Išlo najmä o gymnázium v Banskej Bystrici a v Revúcej, v menšej miere potom o gymnázium v Levoči, ktoré pre rozvoj slovenského národného povedomia, pre vzrast národne uvedomelej slovenskej buržoázie, ale i pre vzrast jej snáh a úsili o samostatné uplatnenie sa v súčasnom hospodárskom živote priniesli ne jeden podnet a úspech, ktorých dosah nebol len dočasný.²¹

Tieto pozoruhodné úspechy v slovenskom školstve umožnili len mimoriadne politické pomery, aké boli za tzv. Provizória. Len čo získali

²⁰ O založení a pôsobení ev. a. v. vyššieho gymnázia vo Veľkej Revúcej porov. A. H. Škultéty, *Pamäti sl. ev. a. v. gymnázia a s ním spojeného učiteľského semeniska vo Veľkej Revúci*, Ružomberok 1889. Ide o dielo po materiálovej stránke bohato dokumentované.

²¹ O katolíckom gymnázium v B. Bystrici, ako aj o št. gymnázium v Levoči z hľadiska slovensko-národného písali viacerí buržoázni autori.

maďarské vládnúce triedy postupne svoje stratené pozície a stali sa opäť rozhodujúcim činiteľom v rakúskej politike, a to najmä po porážke Rakúska v prusko-rakúskej vojne, začali útočne uplatňovať svoje nároky i v oblasti národnostnej politiky. Iniciatíva k protinárodnostným akciám nevyvierala pritom priamo z vládnúcich kruhov peštianskych, ale z prostredia národnostného, kde národnostné spory boli najostrejšie.

Dôležitým medzníkom v školskej politike v Uhorsku bolo rakúsko-uhorské vyrovnanie. Tento medzník pre dejiny slovenského národa zdôraznil aj J. V. Stalin, ktorý hovorí: „Existuje starý špeciálny systém vládnutia, keď buržoázna moc si získava na svoju stranu niektoré národy, dáva im výsady, kým ostatné národy odstrkuje, keďže sa nechce o ne starať. Získava si teda na svoju stranu jeden národ a pomocou neho potláča ostatné národy. Takto sa vládlo napríklad v Rakúsku. Každý sa pamätá na vyhlásenie rakúskeho ministra Beusta, keď si zavola maďarského ministra a povedal mu: „Ty vládni svojim hordám a ja sa vyporiadam so svojimi! Čiže týraj a utláčaj svoje národy v Uhorsku a ja budem zas utláčať svoje v Rakúsku. Ty a ja sme privilegované národy a ostatných treba utláčať.“²²

Po vyrovnaní národnostný útlak zosilnel a postupne nadobúdal priamo drastické barbarské formy. Toto zosilňovanie národnostného útlaku a jeho formy súvisia predovšetkým s tým, že v Uhorsku sa statkárska aristokracia dostáva späť k moci. Túto skutočnosť v ruských dejinách výborne charakterizujú slová J. V. Stalina, ktoré platia plne i pre naše pomery: „Slovom, čím je krajina demokratickejšia, tým miernejší je národnostný útlak, a naopak. Ale keďže demokratizáciou rozumieme okolnosť, že určité triedy sú pri moci, môžeme z tohto hľadiska povedať, že čím je stará agrárna aristokracia bližšie k moci, ako to bolo v starom cárskom Rusku, tým väčší je útlak a tým odpornejšie sú jeho formy.“²³

Politika vládnúcich maďarských tried v školskej otázke nadväzuje síce na rok 1848, ale iba veľmi na krátko. Onedlho pokračuje v uskutocňovaní násilnej a bezohľadnej maďarizačnej školskej politiky. Prvý signál k tejto zmene dáva smutne preslávený zvolenský podžupan Belo Grünwald. Grünwald prvý pochopil, že rozvoj slovenského stredného školstva je v rozpore so šovinistickými plánmi maďarských vládnúcich tried. Zvolenský stoličný výbor sa zo svojho zasadnutia 4. júna 1867 obrátil obširným memorandom na ministra školstva a kultu a žiadal ho, aby odstránil slovenských profesorov banskobystriického gymnázia, ktoré je vraj semenišťom protimaďarského ducha, panslavizmu a protištátnosti.²⁴ Memorandum Zvolenskej stolice bombasticky zveličovalo národné prejavy profesorov a žiakov na banskobystriickom gymnáziu. Preto Ministerstvo školstva a kultu nariadilo vyšetriť tieto obvinenia a potom

²² J. V. Stalin, c. d., 141.

²³ J. V. Stalin, c. d., 57–58.

²⁴ Pozri výťah zápisnice stoličného výboru Zvolenskej zo dňa 4. júna 1867 v archíve Zvolenskej č. 126/1867.

rozhodlo, že ústav sa síce nezatvorí, ale vymenia na ňom všetkých slovenských profesorov. Takto sa banskobystričské gymnázium obratom zmenilo na nástroj maďarizácie uprostred slovenského etnického územia. Po tomto nastalo načas ticho. Súviselo to čiastočne s tým, že uhorské vládnuce kruhy boli zaujaté štátoprávnymi otázkami, vyplývajúcimi z vyrovnania a najmä z riešenia vzťahu k Chorvátsku, Sedmohradsku i k ostatným nemaďarským národnostiam. V dôsledku istej taktiky prejavili maďarské vládnuce triedy istú ústupčivosť k požiadavkám národností. Tak napr. už roku 1866 a 1868 dokonca k revúckemu vyššiemu gymnáziu pribudli ešte dve stredné školy, nižšie ev. gymnázium v Martine a nižšie katolícke gymnázium v Kláštore pod Znievom.²⁵ V tomto období sa slovenská buržoázia pokúša ešte pred prerokovaním národnostného zákona presadiť niektoré požiadavky v oblasti školstva. Ide tu najmä o tzv. Spišskú petíciu, ktorej nepriamym pôvodcom bol pravdepodobne riaditeľ levočského gymnázia M. Čulen a vzdialenejším podnecovateľom tejto akcie A. I. Dobriansky, a ďalej požiadavky obsiahnuté v programe Novej školy, usilujúce sa o dohodu s maďarskými vládnuúcimi triedami.²⁶ Obidva prejavy obsahujú rad konkrétnych školských požiadaviek, pričom Spišská petícia má na mysli vedľa stredných škôl aj školy nižšie. Požiadavky strany Novej školy sa vzťahujú iba na školy stredné. Tieto dva programy nevzali maďarské vládnuce kruhy do úvahy a školskú politiku uskutočňovali úplne bez ohľadu na požiadavky buržoázie nemaďarských národností.

Zák. čl. 44 z r. 1868, tzv. národnostný zákon, obsahuje okrem iného aj niekoľko ustanovení, týkajúcich sa školstva. Zákon pripúšťal, aby v záujme úspechu vyučovania nemaďarské obyvateľstvo nadobúdalo svoje školské vzdelanie podľa možnosti v materčine, čo neplatilo na vysoké školy. V tých oblastiach štátu, kde žije nemaďarské obyvateľstvo, mali sa na stredných a vyšších školách zriadiť katedry pre vyučovanie reči a literatúry týchto národností.²⁷ Národnostný zákon dával možnosť, aby občania ktorejkoľvek národnosti, či už ide o obce alebo cirkvi, mohli aj naďalej z vlastných prostriedkov alebo na základe združenia zriaďovať nižšie, stredné a vyššie školy, ktoré však mali podliehať štátnemu dozoru najmä po stránke uplatňovania práva na zakladanie škôl. Národnostný zákon teda poskytoval národnostiam možnosť zakladať školy, ak mali pre to finančné predpoklady. Avšak prax, ktorá nasledovala po uzákonení národnostného zákona v oblasti školskej politiky, bola odlišná. Všeobecne sa pripúšťalo zakladanie národnostných stredných škôl, no

²⁵ O martinskom ev. patronátnom gymnáziu pozri J. Čečetka, *Slovenské evanjelické patronátné gymnásium v Turčianskom Svätom Martine*, T. Sv. M. 1939.

²⁶ Pozri Fr. Bokes, *Pokusy o slovensko-maďarské vyrovnanie v rokoch 1861—68*, Turč. Sv. Martin 1941, 110—113 a 118—119.

²⁷ Podrobnejšie o tom pozri Fr. Bokes, c. d., 153 n. Pozri tiež Pach Zsigmond Pál, *A dualizmus rendszereinek első éve Magyarországon*, Századok 1951, 65 n.

v tomto smere uplatnené požiadavky sa zamietali. Tak sa napr. stalo aj predstaviteľom skupiny Novej školy, vedenej továrnikom Zarzetským, ktorý roku 1869 žiadal ministra školstva a kultu J. Eötvösa, aby zriadil pre Slovákov aspoň toľko stredných škôl, koľko mali Maďari za Bachovho absolutizmu, ale predstaviteľ uhorskej školskej politiky považoval túto žiadosť za bezočivosť.²⁸

Na konci roku 1868 schválil uhorský parlament takmer súčasne s národnostným zákonom aj zákon o všeobecnej ľudovej výchove, tzv. zákon o ľudovom školstve. Bol to vlastne doplnený zákon, pripravovaný už roku 1848. V zásadných veciach však neprinášal nič nové. Týmto zákonom sa položili základy jednotnej organizácie ľudového školstva v Uhorsku, ale cirkvám sa aj naďalej ponechalo právo udržiavať si vlastné školstvo. Zákon určoval, aké má mať vzdelanie učiteľ, kto môže zakladať nové školy, starať sa o ich udržiavanie a vnútorný život. Uzákoniť povinnú školskú dochádzku. Vyučovacou rečou mala byť v zásade materinská reč žiakov. Okrem základných škôl sa mali zriaďovať i tzv. pokračovacie školy, takže školská povinnosť sa predlžovala do 15. roku veku.²⁹

Avšak aj po uzákonení jednotnej organizácie ľudového školstva, do rámca ktorého patrili okrem spomínaných škôl aj vyššie školy ľudové, meštianske a učiteľské ústavy, ostávalo ľudové školstvo roztrieštené. Aj naďalej jestvovali školy obecné, štátne, cirkevné, súkromné a spolkové. Tento zákon síce zabezpečoval aj minimálne platy učiteľom, ale k poštátneniu školstva neprikročil jednak z finančných dôvodov, jednak z ohľadu na záujmy cirkví, ktorých autonómne postavenie sa vláda neodvážila porušovať. Podľa tohto zákona bolo ľudové školstvo pod dozorom Ministerstva školstva a kultu. Bezprostredným nadriadeným orgánom mali byť školské stolice, ktoré mali právo voliť učiteľov a starať sa o hospodárske veci školy. Štátna starostlivosť o ľudové školy patrila škôldozorným úradom, ktorých pôsobnosť sa vzťahovala na jeden alebo i viac stoličných obvodov. Škôldozorcovia boli štátni úradníci so širokou právomocou. Boli to zväčša exponenti maďarizačných plánov vládnúcich tried. Škôldozorca spolupracoval so školskou radou, zloženie ktorej prevažne záviselo od stoličného výboru. Funkcia škôldozorca i školskej rady bola predovšetkým politická, podobná politickej funkcii hlavných županov. Činnosť škôldozorcov a ich úradov na národnostných územiach značne, ba niekedy i rozhodujúcim spôsobom vplývala na národnostné pomery, zhoršujúc vzájomné vzťahy a pomery medzi tam žijúcim obyvateľstvom maďarským a obyvateľstvom domácim.

Uskutočňovanie ustanovení zákonného článku 38. z roku 1868 narážalo na mnohé ťažkosti, vyplývajúce predovšetkým z toho, že jednotlivé cirkvi sa obávali, v tomto čase ešte neprávom, že štát má snahu po-

²⁸ Pozri Slovenské noviny. (Bobulove) II, 22. júla 1869.

²⁹ Text zákona v MT (Magyar törvénytar), zv. 1836—68, 449.

stupne poštátní cirkevné školstvo. Tieto obavy rozptýlil minister školstva a kultu osobitným obežníkom, v ktorom cirkevným vrchnostiam oznámil, že cirkevné školy štátny dozor bude posudzovať iba z toho hľadiska, či sú školy dobré alebo nie.³⁰ Ministerským nariadením bolo treba upraviť aj školskú dochádzku tak, že od roku 1873 mohli sa deti roľníckych rodičov počnúc dňom 1. apríla deň alebo i viac dní v týždni používať pri domácich a poľných prácach rodičov na úkor školskej dochádzky.³¹ Toto všetko boli vážne obmedzenia zákona o reorganizácii ľudového školstva, a to tak na poli dvíhania vzdelanostnej úrovne maďarského ľudu, ako aj na poli dvíhania kultúrnej úrovne obyvateľstva národností. Zákon o ľudovom školstve mal veľké poslanie, pretože v tomto čase bolo v Uhorsku ešte stále 58% analfabetov (vo východoslovenských stoliciach až vyše 60%, na západnom Slovensku priemerne 35%). Analfabetizmus bol rozšírený aj v mestách, napr. v Trenčíne bolo 30%, v Prešove až 42% obyvateľov neznalých písma a čítania.³² Spomínané nedostatky tohto zákona však znemožňovali odstraňovať nízku vzdelanostnú úroveň ľudu.

Pretože sa ukázalo, že ustanovenia zákonného článku 38 z roku 1868 sa neuvádzajú v žiadúcej miere do života a vzdelanostné pomery ľudu sa iba slabo zlepšujú, rozhoŕala sa uhorská vláda po ôsmich rokoch odstrániť tieto nedostatky novými zákonodarnými opatreniami. Stalo sa tak zák. čl. 28. z roku 1876 a ďalej zák. čl. 6. z toho istého roku o tzv. administratívnych komisiách. Tieto komisie dopĺňovali organizáciu stoličnej správy, reorganizovanej zák. čl. 42 z roku 1870. Spomenutým zák. čl. 28 z roku 1876 sa podstatne zmenili niektoré ustanovenia zákona o ľudovom školstve z roku 1868 a prehĺbil sa vplyv štátnych orgánov na toto školstvo. Podľa zák. čl. 6 z roku 1876 zriaďovali sa tzv. administratívne komisie v rámci stoličnej správy, na ktoré sa preniesla široká kompetencia i vo veciach ľudového školstva. Išlo tu najmä o dozor nad školskými učebnicami, nad dochádzkou, nad vyplácaním požitkov učiteľov a nad stavom školských budov. V týchto veciach spolupracovali s administratívnymi, najmä okresnými i škôldozornými úradmi. Okrem toho mali dozerať na vykonávanie ministerských nariadení, ktoré sa týkať cirkevných ľudových škôl. Zák. čl. 28 z roku 1876 podrobne vymedzil aj systém školskej administratívy, ktorú pod vedením Ministerstva školstva a kultu mali vykonávať stoličné vrchnosti, ich administratívne komisie, obecné úrady, školské stolice a predovšetkým škôldozorcovia, ktorých povinnosti tento zák. čl. podrobne určoval. Škôldozorcovia boli členmi stoličných administratívnych komisií. Podľa tohto zák. článku boli do škôldozorných obvodov zahrnuté aj slobodné kráľovské mestá,

³⁰ Pozri *Zprávu Ministerstva školstva a kultu z roku 1896*, 555 n. Spomínaný výnos je z 27. februára 1873.

³¹ Tamže, 556.

³² Pozri Keleti Károly, *Hazánk és népe a közigazdaság és társadalmi statisztikai szempontjából*, Budapest 1871, 357 n.

ktoré takto strácali v školských veciach svoju samostatnosť. Hlavnou úlohou škôldozorcov bolo bdieť nad presným vykonávaním zákonov týkajúcich sa ľudového školstva. Uskutočňovali to bezprostredným stykom s vrchnosťami neštátnych — cirkevných a obecných škôl. Dozerali na spôsob vyučovania, najmä na zachovávanie schválených učebných plánov a osnov. Zistené závady hlásili administratívnej komisii. Dozerali na zdravotný stav, zostavovali školské štatistiky, kontrolovali finančné a hospodárske záležitosti, zasadali ako predsedovia správy štátnych učiteľských ústavov a podávali zprávy o pomeroch a stave ľudového školstva. Zák. čl. 28 z roku 1876 doplnil aj rad povinností administratívnej stoličnej komisie, ktorá mala rokovať o všetkých otázkach ľudovej výchovy a v rámci zákona aj rozhodovať. Administratívna komisia sa mala ďalej starať o realizovanie všetkých opatrení Ministerstva školstva a kultu, podávať mu návrhy na napomenutie vrchností cirkevných škôl, ak našla príčinu k tomu podľa hlásení škôldozorcov. Komisia navrhovala zriadenie obecných alebo štátnych škôl všade tam, kde po trojakom napomenutí cirkevná škola neurobila nápravu. Dohliadala aj na vyrubovanie školskej dávky. Navrhovala aj zriadenie potrebných ľudovovýchovných ústavov, príp. ich podporovanie, ako aj zrušenie. Kontrolovala hospodárenie štátnych a štátom kontrolovaných ľudových škôl, bola odvolacou inštanciou v istých veciach prvostupňovou, v iných druhostupňovou,³³ mohla podniknúť opatrenia priamo alebo na príkaz ministra školstva a kultu proti ktorémukoľvek členovi obecného výboru, ak sa previnil proti svojim povinnostiam v školských veciach, ako aj proti členom učiteľského sboru (proti týmto najmä vtedy, ak zistí používanie zakázaných učebníc a učebných pomôcok, čo sa malo prísne trestať nielen peňažnou pokutou, ale i väzením, príp. stratou úradu). Stoličná administratívna komisia postupovala takéto prípady na trestné pokračovanie i súdnym orgánom. Rozvoj ľudového školstva mali napomáhať i ľudovovýchovné komisie, ktoré mali navrhovacie a vyjadrovacie právo. Ďalšou ustanovizňou zriadenou týmto zákonom pre napomáhanie rozvoja ľudového školstva boli nám známe školské stolice, ktoré boli osobitné pre obecné, osobitné pre cirkevné a ľudové školy. Zo svojho stredu volili školských tútorov. Mali predovšetkým právo voliť učiteľov, a to za predsedníctva zástupcu stoličnej administratívnej komisie. Zák. čl. 28 z roku 1876 boli teda podrobnejšie upravené všetky naliehavé otázky v súvislosti s organizáciou ľudového školstva, najmä pokiaľ ide o vykonávanie dozoru nad ním, a to bez ohľadu na to, kto bol ich udržiavateľom. Upravené boli aj disciplinárne veci učiteľov štátnych a obecných škôl, podrobne vymedzené práva a povinnosti nových školských úradov, najmä stoličnej administratívnej komisie a škôldozorcov, bolo rozhodnuté o spôsobe získavania štatistických dát o ľudovom školstve, ako aj upravené veci týkajúce sa školských učebníc, čo bolo najmä z národnostného

³³ Išlo najmä o disciplinárne záležitosti podriadených orgánov.

hľadiska dôležité opatrenie (konfiškácia protištátnych učebníc a učebných pomôcok).³⁴ Vykonávacím nariadením 20.311 z 2. septembra 1876 boli potom dovŕšené opatrenia súvisiace s reorganizáciou, príp. s dobudovaním základného ľudového školstva v Uhorsku po stránke organizačnej, čím sa skončila veľmi dôležitá etapa vo vývine uhorského ľudového školstva, ktoré malo ešte vždy doháňať mnohé zameškané, aby sa dostalo na vyššiu úroveň.³⁵ Protinárodnostné zameranie týchto organizačných opatrení síce nie je nijako zjavné, no ako sa neskoršie ukázalo, poskytlí i ony dostatočné možnosti na nastúpenie protinárodnostnej praxe i v oblasti ľudového školstva. O rok neskoršie ministerským nariadením bolo možné vydať i učebný plán pre ľudové školstvo, ktorý bol postupne menený a doplňovaný.³⁶ Jeho najdôležitejším doplnením bol zák. čl. 18 z roku 1879, ktorým sa zaviedlo povinné vyučovanie maďarčiny do ľudových škôl.³⁷

O tom, aký bol stav ľudového školstva v tomto čase v Uhorsku, poskytuje nám približný obraz štatistika z roku 1876.³⁸ V Uhorsku bolo vtedy 2 129 597 školopovinných detí, pričom do škôl chodilo z nich iba 1 507 031 detí. Ľudových škôl bolo 15 338, z nich štátnych a obecných len 1 481. Z uvedeného počtu školopovinných detí navštevovalo školské vyučovanie po celý školský rok 1 139 570, len v zimnom období 367 461 detí. Zo školopovinných detí nemalo školské učebnice takmer 300 000 detí. O návštevnosti školopovinných detí svedčí údaj zo školského roku 1875/6, podľa ktorého bolo 4,6 mil. zameškaných vyučovacích dní, z nich bolo ospravedlnených len 4,3 mil., pričom absencia prejavovala stúpajúcu tendenciu, takže i táto okolnosť opodstatňovala ostrejšie opatrenia na podporu zvýšenia školskej dochádzky. Pokiaľ ide o vyučovací úspech uhorských ľudových škôl v dôsledku jeho nie príliš utešeného stavu, je pozoruhodná skutočnosť, že z takmer 400 000 žiakov, ktorí roku 1876 opustili lavice ľudových škôl, vedelo písať a čítať len 300 000 žiakov, kým niečo vyše 100 000 detí sa naučilo len čítať. Tento stav bol predovšetkým zapríčinený nedostatkami ľudového školstva personálneho i vecného rázu. Z uvedeného počtu ľudových škôl vyučovalo sa maďarsky v 7000, nemecky v 1300, rumunsky v 3000 a slovensky v 1800 školách, dvoma jazykmi v 1263 školách a tromi jazykmi v 90 školách. Počet slovenských žiakov na ľudových školách Uhorska bol v spomínanom roku 228 897. Pokiaľ ide o stav učiteľstva, súčasné zprávy konštatujú, že z 20 443 učiteľov Uhorska malo učiteľský diplom iba 15 184 učiteľov, pričom ich ročný prírastok činil len asi 300. Nie menej zaujímavé sú aj údaje o príjmoch ľudových škôl, z ktorých sa tieto udržiavali. Išlo najmä o tieto príjmy: úroky z nehnuteľného majetku škôl a z uloženého

³⁴ Texty oboch zákonov v MT, zv. 1875—76, 320 n. a 464 n.

³⁵ Porov. Zpravu MŠK z roku 1896, 573.

³⁶ Tamže, 557.

³⁷ Text zákona pozri MT, zv. 1879—80, 85 n.

³⁸ Pozri Zpravu MŠK z roku 1878, 298 n.

kapitálu, zo školských platov a z rôznych príspevkov, ako boli príspevky štátu, otcí, cirkví a z iných zdrojov, ktoré vedno presahovali štvornásobok príjmov z vlastných školských zdrojov. Napr. zo školských platov sa získalo niečo vyše 1 milióna vtedajších forintov, čo znamená, že na jedného žiaka pripadlo 68 grajciarov. Štát poskytoval ľudovým školám 490 882 forintov, obce 3 037 233, cirkvi 2 030 436 forintov. Čo sa týka učiteľských ústavov, ich počet dosiahol roku 1876 už počet 63, z nich len 22 bolo štátnych. Počet ich žiakov sa postupne zvyšoval, podobne ako aj počet absolventov. Za obdobie necelých desať rokov od uzákonenia zák. čl. 38 z roku 1868 pribudlo v Uhorsku 4583 diplomovaných učiteľov, čo je dôležité uvážiť aj z hľadiska národnostného, lebo v národnostných krajoch bolo najviac nediplomovaných učiteľov. Štátnych a štátom podporovaných obecných i vyšších ľudových škôl, ktoré uzákonil zák. čl. 38 z roku 1868, bolo roku 1876 v celom Uhorsku len 21, štátnych a štátom podporovaných meštianskych škôl iba 38. Počet obidvoch druhov spomínaných škôl sa postupne zvyšoval. Vedľa nich boli vyššie ľudové a meštianske školy štátom nepodporované, a to v počte 27 a 44.

V súvislosti s organizáciou ľudového školstva sa treba zmieniť aj o nižšej odbornej výchove učňovského dorastu, lebo i táto otázka je veľmi dôležitá a zaujímavá z hľadiska sledovania zvyškov feudalizmu v Uhorsku v súvislosti so zrušením cechovej sústavy a so súčasným zavedením modernejšej organizácie remesiel prostredníctvom rôznych živnostenských spoločností a obchodných a priemyselných komôr. Pri prerokúvaní štátneho rozpočtu Uhorska na rok 1877 dostala sa otázka výchovy učňovského dorastu na denný poriadok a minister školstva a kultu bol poverený pripraviť v tomto smere návrh na zákonodarné opatrenie. Odborná učňovská výchova sa potom stala predmetom rokovania osobitnej komisie odborníkov. V tomto čase však pre finančné ťažkosti nebolo možné navrhované plány uskutočniť. V podstate išlo o dvojaký druh odborných priemyselných škôl: o nižšiu učňovskú školu a o strednú školu priemyslovú. Nižšia učňovská škola mala vychovávať učňov na majstrov a mala byť povinná pre všetkých učňov. Pre učňov, ktorí nemali dostatočné základné vzdelanie z ľudovej školy, mali sa zriadiť prípravné kurzy, najmä ak učeň dosiahol už 12. rok svojho veku. Návšteva týchto škôl sa mala uskutočňovať len vo večerných hodinách a v nedeľu. Do strednej priemyselnej školy mali chodiť remeselnícki tovariši (pomocníci). K uskutočneniu týchto plánov došlo až roku 1884 po uzákonení tzv. priemyselného zákona, ale už roku 1877 bolo ustanovené, aby sa vedľa vyšších škôl ľudových venovala primeraná pozornosť aj ďalšiemu vzdelaniu učňovského dorastu. Už pri prvých úvahách o organizácii tohto školstva sa vyskytli mienky charakteristické pre buržoáznú spoločnosť, podľa ktorých do strednej školy priemyselnej mali chodiť predovšetkým deti lepšie situovaných remeselníckych rodín. Na území Slovenska jestvovala v tom čase len jediná takáto stredná

škola, a to strojnícka škola v Košiciach, ktorá z triedneho hľadiska bola pozoruhodná predovšetkým tým, že väčšina jej žiakov pochádzala z majetných kruhov statkárskeho a len veľmi malý počet z kruhov remeselníckych.³⁹ Pokiaľ ide o obchodné vzdelanie, bolo tiež len v počiatočnom stave, čo, prirodzene, úzko súviselo s celkovou nevyvinutosťou hospodárskych pomerov Uhorska. Vedno bolo len 21 obchodných škôl, z tých 8 bolo nižších, 10 stredných a len 1 vyššia škola, spolu mali 1150 žiakov. Udržovateľmi týchto škôl boli obchodnícke organizácie alebo bohatí súkromníci.⁴⁰ Ani jedna z týchto škôl sa nenachádzala na území obývanom Slovákmí.

*

Na inom mieste sme už hovorili o zástoji štátneho katolíckeho gymnázia v Banskej Bystrici v období tzv. Provizória a uviedli sme, aký význam mal tento ústav pre rozvoj slovenskej národnej vzdelanosti. Ukázali sme aj na príčiny, prečo sa sústredil prvý útok vedený na slovenské stredné školstvo práve na tento ústav, ktorý keď bol postupne zbavený svojich národne uvedomelých profesorov, stal sa maďarizačným nástrojom. Vedľa banskobystrického katolíckeho gymnázia na slovenskom národnom území bol ešte rad ďalších vyšších i nižších gymnázií: v Bratislave, Košiciach, Levoči, Nitre, Podolinci, Prešove, Rožňave, B. Bystrici (ev. a. v. i. katolícke), Trenčíne, Trnave, Skalici, Žiline a v Užhorode, ktoré v rokoch 1866—1871 mali priemerne 3500—4000 žiakov. Z nich značnú časť tvorili Slováci. Ak ešte v školskom roku 1866/67 bolo na spomenutých stredných školách 1026 žiakov hlásiacich sa za Slovákov, ich počet sa z roka na rok znižoval, až v školskom roku 1870/71 klesol na 533 čiže takmer na polovicu. To už bol predovšetkým výsledok silnejšej maďarizácie. Pozoruhodný je aj pokles celkového počtu žiakov z pôvodne 4589 na 3316 v spomínanom časovom úseku. Maďarizačné úsilie sa najviac sústredilo už v tomto čase práve na najšlovenskejšie (čo do počtu žiakov i profesorov) gymnáziá v Uhorsku.⁴¹

Slovenská buržoázia, ohrozená maďarizáciou, najmä keď po bystrickom gymnázii bolo maďarizačnými opatreniami zasiahnuté aj ďalšie štátne gymnázium s veľkým počtom slovenských žiakov v Levoči, vedené M. Čulenom (ktorého vláda penzionovala), rozhodla sa využiť dané možnosti na zakladanie nových stredných škôl. Tak vedľa slovenského revúckeho vyššieho gymnázia, založeného v lone miestnej evanjelickej cirkvi roku 1862, vznikli postupne ešte ďalšie dve gymnáziá, a to katolícke patronátne v Kláštore pod Znievom (1869) a evanjelické patronátne cirkevné v Martine (1868). Všetky tri gymnáziá plnili dôležitú úlohu v slovenskom národnom živote a boli by ju zaiste aj stále plnili, keby sa ich činnosť nečola stretla s nepriateľským záujmom predstaviteľov

³⁹ Pozri Zpravu MŠK z roku 1896, 559.

⁴⁰ Tamže, 561.

⁴¹ Podľa súčasných štatistik.

maďarizačných úsilí na slovenskom národnom území, ktorí postrehli význam a dosah pôsobenia týchto škôl pre životné záujmy maďarského buržoázneho národa. V boji o existenciu troch slovenských stredných škôl sa stretli po roku 1867 prvý raz v ostrej protive a bojovnosti záujmy pomerne slabej (početne i hospodársky) slovenskej buržoázie so silnejšou buržoáziou maďarskou, ktorá rakúsko-uhorským vyrovnaním získala všetky možnosti ovládnuť celý verejný život v Uhorsku. Maďarská buržoázia postrehla, že rozvoj národnostného školstva v Uhorsku bude veľmi výdatným zdrojom i nástrojom pre posilnenie buržoázie nemaďarských národností, ktoré súčasne prejavovali už vtedy nesporne živý záujem aj o budovanie hospodárskych pozícií. Bolo by iste veľmi zaujímavé podrobnejšie opísať, najmä tiež po stránke hospodárskej, vznik, rozvoj a činnosť spomínaných troch slovenských gymnázií, ktoré po celý čas svojho trvania úspešne zápasili s mnohými finančnými ťažkosťami i s nedostatkom kvalifikovaných profesorských síl, ktoré sa regrutovali zväčša z radov kňazských, ale nesporne národne uvedomeľých kruhov. Bolo by poučné sledovať aj drobné nepriateľské prejavy a útoky maďarónskych kruhov miestnych i stoličných, ale i cirkevných, podnikaných proti týmto školám, ktoré sa usilovali pri celkovej nízkej úrovni vtedajších uhorských stredných škôl dosiahnuť nesporne vyššiu úroveň vyučovania a súčasne aj vyhovieť základnej požiadavke uhorskej vlády, naučiť svojich žiakov v potrebnej miere aj štátnemu jazyku maďarskému. Je len pochopiteľné, že činnosť troch slovenských gymnázií bola vystavená príliš ostrému svetlu a každý národne zafarbený prejav, ktorý sa vyskytol zo strany profesorov alebo žiakov na týchto školách, maďarónska spoločnosť vysvetľovala a označovala hneď za prejav protištátny alebo panslavistický. Na účinkovaní troch slovenských gymnázií maďarská buržoázia i šľachta nesporne zbadali aj zvýšené úsilie o uplatňovanie národnouvedomovacích i národnoorganizačných snáh, sprevádzaných najmä zakladaním rôznych, na oko azda bezvýznamných, no v skutočnosti pre slovenský národný život veľmi dôležitých hospodárskych i kultúrnych podujatí, v pozadí ktorých rozvíjala svoju činnosť Matica slovenská ako vrcholná reprezentantka vtedajších slovenských národných úsilí. Maďarónskym kruhom neušlo, že z týchto troch slovenských stredných škôl odchádzal ročne stále väčší počet dobre pripravených a národne uvedomelých príslušníkov slovenskej inteligencie maloburžoázneho pôvodu. Ani pomerne ešte slabá slovenská buržoázia sa neuspokojila len s týmito tromi gymnáziami, ale sa pokúšala vymáhať na vláde, už v dôsledku úsilí o národnostné vyrovnanie medzi Maďarmi a nemaďarskými národnosťami, zriadenie ešte ďalších stredných škôl, ako sme to videli zo Spišskej petície, z programu Novej školy a napokon i z petície, ktorú podal význačný člen Novej školy J. Zarzetský ministrovi školstva a kultu J. Eötvösovi v júli 1869.⁴²

⁴² Pozri pozn. 28.

Skôr než sa podnikol otvorený útok proti slovenským gymnáziám, spiritus movens akcií proti ich existencii, zvolenský podžupan B. Grünwald, zorganizoval najprv rozsiahlu tlačovú kampaň prostredníctvom časopisu Svornosť, ktorý založil, a potom aj prostredníctvom maďarských časopisov vychádzajúcich v hlavnom meste Uhorska. Grünwald takto už od roku 1873 vytváral tlačovými ohováračkami a upodozrievaniami nepriateľsky zahrotenú protislovenskú psychózu proti existencii troch slovenských gymnázií, ktorých najväčším previnením bol tzv. panslavizmus. Keď sa táto jeho akcia nestretla hneď s dostatočným porozumením v maďarskej verejnosti, ktorej pozornosť upúťavali vtedy iné veci (hospodárska kríza a jej dôsledky), Grünwald sa rozhodol zaktivizovať proti slovenským gymnáziám stoličné výbory, ktoré sa vždy ukázali ochotným a vhodným nástrojom na vyvolávanie akcií vedúcich napokon k vládnym opatreniam, ináč ťažko uskutočniteľným a odôvodniteľným. Pretože stoličné výbory boli zostavené prevažne z predstaviteľov maďarských vládnúcich tried, bolo možné v takýchto prípadoch sa na nich spoľahnúť. Grünwald preto predložil 15. apríla 1874 stoličnému výboru Zvolenskej stolice text žiadosti, v ktorej sa vyzývala vláda, aby zakročila proti trom slovenským gymnáziám, pretože — ako sa dôvodilo — stoličné vrchnosti nemajú možnosť samy urobiť poriadok. Žiadosť bola doložená celým radom obvinení činnosti troch slovenských gymnázií, a to protištátneho a protimaďarského charakteru. Hlavný župan Zvolenskej stolice barón Radványi sa tejto akcie nezúčastnil verejne, pretože išlo aj o dve gymnáziá, ktoré patrili do lona ev. a. v. cirkvi, ktorej bol vysokým funkcionárom, a pretože táto cirkev proti týmto školám ešte nemala alebo nechcela mať žiadnu zámienku na zakročenie. Naopak, bola s ich účinkovaním spokojná, podobne ako aj svetské školské vrchnosti poverené dozorom nad týmito školami. Uznesenie zvolenského stoličného výboru malo podstatne závažnejšiu platnosť ako hlasy tlače, inšpirované priamo Grünwaldom. Rozhodnutie Zvolenskej stolice dostali všetky stoličné výbory Uhorska a mali sa o ňom vysloviť, čo z veľkej väčšiny aj urobili, a to v kladnom zmysle, čím urobili žiadosť Zvolenskej stolice pre Ministerstvo školstva a kultu záväznou na ďalšie meritórne prerokovanie.⁴³

Po vykonanom vyšetrowaní, ktoré potom nie bez veľkých ťažkostí a zdráhaní zo strany uhorských školských úradov uskutočnili tak cirkevné, ako aj svetské orgány a pri ktorých sa nezistilo žiadne podstatné previnenie ktoré by bolo ospravedlnilo násilný a bezohľadný postup proti trom slovenským gymnáziám, boli tieto napokon v priebehu roku 1874, teda pomerne v neobyčajne krátkom čase, zatvorené, potom i zrušené a ich majetok konfiškovaný. Pritom sa nehládalo na ustanovenia platných zákonov.

⁴³ Pozri zápisnicu Zvolenskej z 15. apríla 1874. Cit. dielo Keménya K. Gábora, 425 n.

Zrušením troch slovenských gymnázií bol slovenský kultúrny život veľmi silne postihnutý, a to v samých základoch, najmä keď onedlho potom bola zatvorená aj Matica slovenská. Hneď po týchto udalostiach prejavila slovenská buržoázia nové odhodlanie pokračovať v zakladaní nových stredných škôl. Zbierky, ktoré sa pri tejto príležitosti usporiadali, boli úspešné nielen na Slovensku, ale i v Čechách, takže by boli umožnili finančne zabezpečiť novú slovenskú strednú školu. No uhorská vláda nebola už ochotná pripustiť zriadenie žiadnej novej slovenskej strednej školy. Preto mnohí žiaci zrušených slovenských stredných škôl, ktorí vyčkávali istý čas na otvorenie novej slovenskej strednej školy, napokon odišli do českých krajín, kde dokončili svoje štúdiá. Toto prispievalo nepochybné k upevňovaniu česko-slovenských vzťahov.

*

Uhorská vláda, aby zabezpečila náležitý vplyv na rozvoj a činnosť stredných škôl, hneď po uzákonení organizácie ľudového školstva sa začala pripravovať i na uzákonenie organizácie stredného školstva. Toto po tereziánskych a najmä bachovských reformách, ktoré v podstate zostali v účinnosti i po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, žiadalo si určitú úpravu. Odhliadnuc od školských reformných úsilí v evanjelickej cirkvi, ktoré sledovali reorganizáciu stredných škôl, ňou vydržiavaných (ktoré napoko zostali vlastne bezpredmetnými, keďže i tieto sa museli prispôbiť štátnym stredným školám), začali sa dlhé rokovania o reforme strednej školy. Minister Eötvös podal parlamentu niekoľko návrhov, z nich však ani jeden sa nestal zákonom. Ani križiacke ťaženie proti slovenským stredným školám nepodnietilo podstatnejšie úsilie uhorskej vlády a parlamentu uskutočniť v čo najkratšom čase novú organizačnú úpravu právnych i didaktických pomerov stredných škôl v Uhorsku, ktorú si žiadala veľmi dôrazne najmä maďarská buržoázia, ktorá na existencii stredného školstva mala predovšetkým záujem.

Podobne ako v oblasti ľudového školstva i v strednom školstve Uhorska jestvovala značná roztrieštenosť, a to tak po stránke konfesionálnej, ako aj národnostnej. Prirodzene, toto vplývalo aj na pomery právne a vyučovacie. Roku 1883 predložil uhorskému parlamentu Eötvösov nástupca A. Trefort, s menom ktorého je spojený smutný osud troch slovenských gymnázií, osnovu zákona, ktorá mala položiť základy jednotnej organizácii stredného školstva v Uhorsku. Maďarské vládnuce triedy sa už horúčkovite usilujú pretvoriť Uhorsko na jednotný národný štát. V tomto čase bolo v Uhorsku 179 stredných škôl, gymnázií a reálk. Pokiaľ ide o vydržiavanie, boli to školy jednak pod priamym dozorom štátu, jednak pod dozorom cirkví. Na stredných školách v Uhorsku študovalo v sedemdesiatych rokoch 38 500 žiakov, z toho na reálkach 4900. Na všetkých uhorských gymnáziách bolo roku 1881/82 iba 5% žiakov

slovenskej národnosti. Žiakov maďarskej národnosti bolo 71%. Na reálkach bol stav pre Slovákov ešte nepriaznivejší, iba 3% (dovedna 154 žiakov), Maďarov 66%. O niečo priaznivejšia bola situácia, pokiaľ ide o žiakov slovensky hovoriacich. Na gymnáziách bolo takýchto žiakov 2426, na reálkach 185. Z týchto údajov je veľmi jasné, že vývoj slovenskej inteligencie v porovnaní s vývojom inteligencie maďarskej bol nepomerne horší. Toto všetko je, prirodzene, dôsledok zaradenosti Slovenska do mnohonárodnostného Uhorska a stále rastúceho národného útlaku.

Triednemu charakteru uhorského štátu zodpovedalo aj sociálne zloženie žiakov stredných škôl. Z celkového počtu 33 649 žiakov gymnázií 24% malo rodičov so slobodným a samostatným povoláním, 21% malo rodičov roľníkov, 31% malých a veľkých živnostníkov, 13% štátnych a obecných úradníkov, 5% súkromných úradníkov. Iba 5% žiakov malo rodičov robotníckeho pôvodu. Na reálkach z uvedeného počtu 13,6% pochádzalo z rodičov majúcich samostatné a slobodné povolania, 16,6% bolo roľníckeho pôvodu (prvovýroba), 50,3% zasa živnostenského a obchodníckeho, 11,4% pochádzalo z rodín štátnych a obecných úradníkov, 5,6% z rodín súkromných úradníkov. Robotníckeho pôvodu bolo 6,8% žiakov. Odborná úroveň učiteľských kádrov na gymnáziách bola na veľmi nízkej úrovni. Viac ako polovica vyučovala bez diplomov.⁴⁴

Z týchto údajov vidieť, že stredné školstvo v Uhorsku slúžilo predovšetkým a priamo vládnúcim triedam. Podobne z tohto jasne vysvitá aj národnostný útlak. Ak pomer slovenského obyvateľstva k maďarskému bol v Uhorsku 1:10, pomer žiakov na stredných školách bol 1:25. Zo stredných škôl Uhorska sa na slovenskom etnickom území v školskom roku 1881/82 nachádzalo spolu 38 vyšších a nižších stredných škôl, z nich bolo 33 gymnázií a 5 reálok (niektoré štatistické dáta o nich pozri na tab. 1).

Úmyselne sme uviedli tieto dáta o uhorskom strednom školstve, aby tým vypuklejšie vystúpili niektoré ustanovenia zákona o uhorských stredných školách z roku 1883, ktorý v podstate dovŕšil organizačné úsilie uhorských vlád po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v oblasti školstva. Maďarizačná tendencia do osnovy zákona o stredných školách prenikla oveľa viac ako do zákona o ľudovom školstve z roku 1868, hoci aj tu bola skrytá. Prerokovanie tohto zákona sa konalo onedlho po uzákonení povinného vyučovania maďarčiny na ľudových školách, o čom bude zmienka neskôršie. Už táto skutočnosť zbystrila pozornosť nemaďarskej verejnosti v čase prerokovania tohto zákona. Pri rokovaní v parlamente bol to opäť B. Grünwald, ktorý proti umierneným hlasom, najmä zo strany L. Mocsáryho, snažil sa presadiť ideu jednotného národného štátu ako protiváhu panslavizmu. Bela Grünwalda možno premenou jeho vlastných slov právom nazvať tvorcom zvláštného uhorského „priemyslu“, fabrikujúceho z príslušníkov nemaďarských národností „maďarský“

⁴⁴ Pozri Zprávu MŠK z roku 1882, 229 n.

Tabuľka 1. Stredné školstvo na Slovensku roku 1882/3

Stredné školy	Počet žiakov	Počet žiakov podľa národností				Ziaci podľa soc. pôvodu rodičov					
		Slov.	Maď.	Nem.	Ukr.	robotníci	Samostatní		št. úr.	obec. úr.	samost.
							roľníci	živ.			
A. Gymnázia											
B. Bystrica, kv. v. g.	392	131	157	104	—	14	49	155	87	38	49
Lučenec, št. v. g.	284	2	282	—	—	10	51	131	17	2	73
Ružomberok, rk. n. g.	141	74	5	62	—	18	26	62	—	—	35
Štiavnica, kr. n. g.	179	80	65	34	—	66	19	31	50	11	2
Trenčín, kr. v. g.	269	91	65	113	—	9	37	127	10	10	76
Trstená, kr. n. g.	96	75	—	21	—	3	6	32	—	—	15
Zilina, kr. n. g.	141	57	12	72	—	18	15	69	28	7	4
Bardejov, obec. n. g.	53	24	6	15	8	6	3	33	5	3	3
Prešov, kr. v. g.	359	110	133	89	27	25	72	106	38	15	103
Košice, rk. v. g.	518	61	414	70	3	41	88	170	51	32	66
Sabinov, rk. n. g.	61	41	8	12	—	13	11	27	1	2	7
Levoča, kr. v. g.	342	1	308	33	—	21	90	94	101	26	10
Podolinec, rk. n. g.	52	15	7	30	—	2	8	25	—	1	16
Rožňava, rk. v. g.	186	14	114	58	—	31	17	64	4	9	61
Užhorod, kr. v. g.	427	12	388	10	17	13	64	147	154	17	32
Nové Zámky, obec. n. g.	158	29	75	54	—	19	32	90	4	1	12
Levice, rk. n. g.	201	24	22	158	—	9	32	67	9	6	81
Trnava, rk. v. g.	438	101	196	140	—	16	126	142	23	17	114
Nitra, kr. v. g.	360	43	218	59	—	—	—	—	—	—	—
Prešov, ev. a. v. v. g.	235	18	132	84	—	5	61	75	40	7	47
Sp. N. Ves, ev. a. v. v. g.	477	11	274	192	—	19	148	113	78	52	67
Kežmarok, ev. a. v. v. g.	388	48	141	199	—	—	69	126	105	22	66
Bratislava, ev. a. v. v. g.	359	39	194	118	—	11	60	109	38	29	112
Rožňava, ev. a. v. v. g.	203	26	154	23	—	4	26	71	22	19	61
Štiavnica, ev. a. v. v. g.	87	56	159	25	47	22	58	70	107	16	14
B. Bystrica, ev. a. v. n. g.	86	61	11	14	—	5	3	50	27	—	1
Rím. Soboľa, kalv. n. g.	187	37	141	6	—	14	22	67	24	3	55
B. Reály											
Kremnica, št. v.	167	29	48	90	—	18	14	94	14	14	13
Košice, št. v.	159	18	99	42	—	8	33	83	13	5	17
Levoča, št. v.	97	3	25	69	—	7	27	29	—	10	24
Bratislava, št. v.	267	44	24	199	—	8	53	129	8	9	60
N. Mesto n. V., cirk. niž.	53	7	2	44	—	2	10	35	—	1	5

národ. Radikalizácia v oblasti odnárodňovania školskou politikou súvisí čiastočne s postavením Uhorska v Rakúsko-uhorskej monarchii a s celkovou medzinárodnou situáciou (rusko-turecká vojna na Balkáne v rokoch 1876—1878, berlínska konferencia, ktorá znamenala úspech Nemecka a Rakúsko-Uhorska na škodu Ruska, okupácia Bosny a Hercegoviny, vytvorenie Dvojspolku a prevzatie zahraničnej politiky Rakúsko-Uhorska predstaviteľmi maďarských vládnúcich tried). Maďarizácia je potom špecifickou formou imperializmu maďarských vládnúcich tried v dôsledku spomínaných skutočností v službách nemeckého imperializmu. Podľa koncepcie maďarských vládnúcich tried sa mohlo uplatniť nie Uhorsko národnostné, ale Uhorsko „národné“.

Vládnúce triedy Uhorska postavili školskú politiku úplne do služieb myšlienky vytvorenia „národného“ štátu. Súbežne s touto politikou a jej uskutočňovaním kráčali aj rôzne opatrenia v oblasti hospodárskeho života Uhorska.

Zák. čl. 30 z roku 1883 o stredných školách a o podmienkach spoločnosti profesorov neuskutočnil jednotnú strednú školu, v prospech ktorej odznelo niekoľko vážnych hlasov, ani nediferencoval stredné školstvo v súhlase s dovtedajším vývojom (v prospech reálnych gymnázií), ale ponechával dovtedajšie rozdelenie na gymnáziá a reálky, pričom vyššie vzdelanie ženskej mládeže sa uskutočnilo až neskoršie vo forme šesťtriednych ženských lýceí. Obidva typy boli osemročné, pričom na gymnáziách sa kládol dôraz na tzv. humanistické vzdelanie hlavne prostredníctvom klasických jazykov (o ponechaní gréčtiny a o rozsahu jej vyučovania sa v parlamente viedli dlhé a vášnivé diskusie), kým na reálkach sa mal klásť dôraz na vyučovanie moderných živých jazykov, matematiky a prírodných vied. Pokiaľ ide o vyučovaciu reč na stredných školách v Uhorsku, mali ju určiť na cirkevných ústavoch ich udržiavatelia. Nakoľko by to nebola maďarčina, mali mať udržiavatelia týchto škôl povinnosť postarať sa o vyučovanie maďarskej reči a literatúry ako riadneho predmetu s takým počtom hodín, ktorý by umožňoval žiakom osvojiť si maďarčinu v potrebnej miere. Nemaďarské stredné školy museli preto kvôli kontrole tohto opatrenia predložiť Ministerstvu školstva a kultúry osnovu a rozvrh vyučovania maďarčiny. Ďalším dôležitým ustanovením bolo, že na nemaďarských stredných školách sa mala maďarčina (reč i literatúra) vyučovať v posledných dvoch triedach len maďarsky a z tohto predmetu sa mala skladať aj maturitná skúška v maďarskom jazyku, čo malo byť ďalšou zárukou, že z uhorských stredných škôl s nemaďarským vyučovacím jazykom budú v budúcnosti vychádzať len absolventi dostatočne ovládajúci maďarčinu. Nie menej dôležité bolo aj ďalšie opatrenie, podľa ktorého pri vyučovaní zemepisu a dejepisu Uhorska malo ísť skutočne len o dejiny a zemepis Uhorska, teda nie aj o dejiny a zemepis jeho jednotlivých národnostných zložiek a území, takže žiakom nemaďarskej národnosti sa takto zabraňovalo zoznámiť sa na stredných

školách s dejinami vlastného národa alebo národnosti a súčasne sa v nich utvrdzovala myšlienka štátnej a „národnej“ jednoty Uhorska. Zák. čl. 30 z roku 1883 poskytoval ministrovi školstva a kultu právomoc, vyplývajúcu z jeho postavenia ako najvyššieho dozorného orgánu, aby kontroloval a schvaľoval všetko, čo súviselo s vyučovacím procesom na stredných školách, i pokiaľ ide o neštátne stredné školy s právom verejnosti, ktorých udržiavateľmi boli napr. obce, župy, spolky a jednotlivci. Tieto mohli, podozre ako školy cirkevné, používať len učebnice schválené alebo odporúčané pre štátne stredné školy. Zákon pamätal aj na možnosť, ako zabrániť používaniu učebníc, ktoré boli závadné z hľadiska štátneho, ústavného, alebo ktoré obsahovali dokonca protizákonné učenia. V tomto smere Ministerstvo školstva a kultu malo takéto učebnice zhabať a postarať sa o potrestanie vinníkov. Podobne sa pamätalo aj na to, aby sa zabránilo na cirkevných stredných školách akýmkoľvek protištátnym akciám, a to odstránením podozrivých učiteľských síl a ich prípadným potrestaním prostredníctvom súdov. Pritom bola možnosť školy, na ktorých sa takéto prípady vyskytli, na istý čas zatvoriť a z rozhodnutia panovníka príp. ich aj definitívne zrušiť. Od týchto čias sa začali množiť prípady perzekúcií žiakov nemaďarskej národnosti, a to často i z veľmi malicherných príčin a dôvodov, najčastejšie pre prejavy slovenského národného povedomia, pre panslavizmus a pod. Tresty, ktorými žiakov trestali školské vrchnosti, boli často kruté, napr. vylúčenie zo všetkých stredných škôl Uhorska, čo postihovalo najmä žiakov vyšších tried.⁴⁵ Pri spomenutých zákonných opatreniach zrejme vidieť už vplyv opatrení, ktoré sa uskutočnili v súvislosti so zatvorením troch slovenských stredných škôl, lebo zák. čl. 30 z roku 1883 sa podrobne zmieňuje aj o tom, ako sa má naložiť s majetkom zrušených stredných škôl, čo bolo dôležité preto, lebo v prípade troch slovenských gymnázií sa s ich majetkom manipulovalo veľmi nezodpovedne a nesprávne. Zákon pripúšťal zakladanie nových stredných škôl s právom verejnosti. Aj keď sa toto právo mohlo odoprieť len vtedy, ak škola nezodpovedala zákonným podmienkam, nebolo možné až do roku 1918 zriadiť už ani jednu slovenskú strednú školu, hoci v tomto smere bolo niekoľko pokusov.⁴⁶ Minister školstva a kultu, odvolávajúc sa práve na toto ustanovenie, mohol vždy

⁴⁵ Slovenská buržoázna historiografia po prvej svetovej vojne sa pokúsila zhromaždiť celý rad prípadov protislovenských perzekúcií uhorských školských úradov, no len na základe novinových zpráav, pritom neúplne a s veľmi výrazným buržoáznonacionalistickým zameraním, neberúc vôbec do úvahy triedne a iné príčiny uhorskej školskej politiky. Perzekúcií, uskutočňovanej v uhorských školách, nech už ľudových, stredných alebo i vysokých, žiakov i iných osôb bude možno venovať primeranú pozornosť až po preskúmaní príslušného archívneho materiálu, najmä hlavnoriaditeľskej agendy, ako aj agendy stoličných administratívnych komisií. Počet vylúčených slovenských žiakov sa odhaduje v rokoch 1857–1912 na 122 a 29 dostalo tzv. consilium abeundi. Z tohto počtu bolo 95 stredoškolákov a 27 vysokoškolákov. Najviac perzekvovaných bolo žiakov z ev. stredných škôl, a to v období ministrovania A. Treforta.

⁴⁶ Na konci XIX. stor., ako aj za prvej svetovej vojny.

nájsť dôvod proti povoleniu, príp. i súkromných stredných škôl, ktorých zriadenie bolo v zásade možné, ale prakticky ťažko uskutočniteľné, najmä pre nemaďarské národnosti. Didaktická úroveň stredných škôl v Uhorsku sa mala zabezpečiť potom tým, že ich učiteľské sily mali získať pre vyučovanie odbornú kvalifikáciu, a to po vykonanom univerzitnom štúdiu skúškami skladanými pred skúšobnými komisiami pri vysokých školách. Takto sa mala zvýšiť odborná úroveň učiteľských síl a odstrániť dovtedajší nevyhovujúci stav, ktorý v značnej miere hatil zvyšovať úroveň strednej školy. Na stredných školách Uhorska totiž v hojnej miere vyučovali ešte i v tomto čase a ešte aj dlho potom učiteľské sily často bez akejkoľvek odbornej kvalifikácie, a to najmä na cirkevných školách, kde pôsobil značný počet rehoľníkov, príp. svetských kňazov, ktorí len čiastočne vyhovovali požiadavkám kladeným v miere stále vyššej na stredné školy v súvislosti s prudkým rozvojom prírodných a technických vied v druhej polovici XIX. stor. Zásada odbornosti profesorov stredných škôl bola teda pokroková a pomáhala čiastočne odstraňovať zvyšky feudalizmu, zakorenené v značnom rozsahu v učebných sieňach uhorských stredných škôl.

Ak sa vnútorná náplň uhorských stredných škôl reformou podľa zák. čl. 30 z roku 1883 uviedla na spoločnú základňu, nepodarilo sa ich zjednotiť čo do udržiavateľa. Všetky stredné školy boli rozdelené do troch skupín podľa toho, v akom vzťahu boli k štátnej školskej správe. Ak predtým boli stredné školy štátne, kráľovské, nadačné, gréckovýchodné (pravoslávne), príp. židovské, ďalej rehoľné, ev. a. v., reformovanej cirkvi a unitárske, po roku 1883 boli všetky stredné školy Uhorska zatriedené do troch skupín tak, že do prvej skupiny patrili stredné školy štátne a tzv. kráľovské, podliehajúce priamo ministrom školstva a kultu, do druhej školy nadačné, obecné, cirkevné a rehoľné pod vedením ministra školstva a kultu, do tretej školy protestantských cirkví a školy pravoslávne a iné, ktoré boli postavené pod hlavný dozor štátu.⁴⁷ Podstatné zvýšenie úrovne stredných škôl v Uhorsku po každej stránke mohlo sa uskutočniť len zvýšením hmotnej podpory pre väčšinu škôl, ktoré nepodliehali priamo štátnej správe. To znamenalo urobiť podobné opatrenia, aké sa už urobili v ľudovom školstve. Neposkytnúť štátnu podporu stredným školám by bolo znamenalo ponechať ich na ich doterajšej úrovni. Štát si takto súčasne zabezpečil vplyv na vnútorný život neštátneho stredného školstva i po stránke maďarizačnej, pričom cirkvi v plnej miere využívali možnosti štátnej podpory. Na priame spravovanie a na vykonávanie štátneho dozoru sa reorganizovali, podobne ako sa to stalo

⁴⁷ Pre prvú skupinu stredných škôl určoval učebnú osnovu, vyučovaciu reč a učebný plán minister školstva a kultu, pre druhú skupinu minister školstva a kultu len povinne schvaľoval učebné plány, kým o vyučovacej reči si udržiavateľ školy musel vyžiadať len jeho rozhodnutie; tretia skupina stredných škôl podliehala len hlavnému dozoru ministra školstva a kultu, ktorý sa týkal učebného minima, kvalifikácie profesorov, ich počtu, vyučovania maďarčiny v dostatočnom rozsahu a maturitných skúšok.

pri ľudovom školstve (škôldozorné úrady), hlavné riaditeľstvá, ktoré stáli pod priamym vedením ministra školstva a kultu. Pôsobnosť hlavných riaditeľov sa postupne upravovala. Pre cirkevné stredné školy boli vyslaní osobitní ministerskí komisári, ktorými sa mohli stať i hlavní školskí riaditelia. Na slovenskom území z 12 hlavnoriaditeľských obvodov v Uhorsku boli 3, a to so sídlami v Bratislave, Banskej Bystrici a v Košiciach. Spravovali 35 ústavov, ktoré sa nachádzali na terajšom území Slovenska.⁴⁸

Z hľadiska národnostnej politiky na uhorských stredných školách v súvislosti s uzákonením zák. čl. 30 z roku 1883 treba ešte spomenúť, že pri odborných skúškach profesorskej spôsobilosti mali kandidáti preukázať predovšetkým znalosť maďarčiny ako vyučovacieho jazyka, a to tak po stránke gramatickej, ako aj literárnej, a výsledok skúšky sa zaznačil do diplomu. Minister školstva a kultu bol oprávnený v nastávajúcich desiatich rokoch poskytnúť úľavu, a to v tom smere, že kandidáti z radov učiteľských síl cirkevných stredných škôl mohli časť skúšky spôsobilosti vykonať aj v materinskej reči. Po uzákonení reformy uhorského stredného školstva Ministerstvo školstva a kultu vykonalo podrobnú revíziu všetkých učebníc, ktoré sa používali v tom čase najmä na cirkevných stredných školách, a odstránilo predovšetkým všetky zahraničné učebnice, v tom čase hojne používané. Učebná náplň uhorských stredných škôl sa usmernila v tom zmysle, že sa kládol najväčší dôraz na vyučovanie maďarského jazyka a literatúry, pričom úsilie školskej správy smerovalo k tomu, aby čo najviac zabezpečovala uplatnenie sa „národných“, t. j. maďarských prvkov na uhorských stredných školách.⁴⁹ Jeden z prvých dôsledkov reformy stredných škôl bol, že na neštátnych stredných školách, najmä na Slovensku, z učebného rozvrhu sa vynechávala slovenčina ako riadny učebný predmet. Používanie slovenčiny sa povoľovalo len v rozsahu výpomocného vyučovacieho jazyka, a to tiež len v prvej a zriedkakedy aj v druhej triede. Treba konštatovať, že do roku 1883 sa nevyužívala v plnej miere možnosť vyučovania slovenčiny ako riadneho predmetu zaradeného do učebnej osnovy, v čom treba vidieť zo strany slovenských žiakov a ich rodičov istý prejav podľahnúť dobrovoľne maďarizačným snahám.⁵⁰

*

Ak zák. čl. 38 z roku 1868 ako tak zabezpečil pokojný rozvoj národnostného ľudového školstva a tým prispel k tomu, aby masy nemaďarského obyvateľstva, väčšinou pripútané k pôde, mohli nadobúdať základné

⁴⁸ Pozri *Zprávu MŠK* na rok 1895, 260.

⁴⁹ Text zákona pozri *MT*, 1883—84, 265 n.

⁵⁰ O tom nachádzame doklady v súčasných školských zprávach niektorých gymnázií na slovenskom území, najmä z rokov 1878—1885. No na druhej strane prax i neskoršie bola taká, že na mnohých stredných školách na slovenskom území používala sa slovenčina, príp. nemčina i proti zákazu školských úradov, a to vo všetkých nižších triedach, aby sa napomáhalo úspešné zvládnutie učebnej látky, ale i maďarizácia.

školské vzdelanie v svojej rodnej reči, okrem ktorej žiadnu inú väčšinou nezna-
li, zmenili sa za necelých desať rokov pomery v Uhorsku v dôsled-
ku vnútropolitických a zahraničnopolitických udalostí natoľko, že uhorské
vládnúce triedy, šľachta a najmä buržoázia odhodlali sa už k zjavnej
maďarizácii. Jej prostredníctvom chceli zabráňovať spomínanému pansla-
vistickému nebezpečenstvu, hroziacemu údajne zničením maďarského
národa. Uhorská liberálna strana, vedená po roku 1875 Kolomanom
Tiszom a sústreďujúca vedľa šľachty najmä buržoáziu, osvojila si na
rozdiel od predchádzajúcich uhorských vlád odlišné stanovisko v národ-
nostnej politike, ako to už bolo vidieť pri rušení troch slovenských gym-
nazií. Novú národnostnú politiku si osvojila aj strana nezávislosti, a to
napriek ostro vyhranenému odporu svojho význačného predstaviteľa,
nakloneného národnostiam, L. Mocsáryho.

Opatrenia, ktoré obsahuje zák. čl. 18 z roku 1879, vlastne úzko
súvisia s niektorými ustanoveniami národnostného zákona 44 z roku
1868. Tento zákon totiž ešte neobsahoval jasné ustanovenia vo veci vy-
učovania maďarskej reči, a to zrejme preto, že to jeho pôvodcovia v da-
nej situácii považovali nielen za zbytočné, ale z pedagogického hľadiska
aj za nevhodné. Rokovania o osnove zák. čl. 18 z roku 1879 boli v uhor-
skom parlamente veľmi živé, až bojovné, a to najmä pričinením predsta-
viteľov nemaďarských národností, ktorí správne postrehli všetky nebez-
pečné stránky a dôsledky chystaného opatrenia pre nemaďarské národ-
nosti v Uhorsku. Dosah tohto zákona sa neobmedzil len na ľudové
školenie v Uhorsku, ale zapôsobil i na ďalšie správanie národností v tom
smere, že tieto sa čím viac uzavierali do seba a začali prejavovať poli-
tickú pasivitu.⁵¹

Zák. čl. 18 z roku 1879 o vyučovaní maďarského jazyka na nema-
ďarských ľudových školách zavádzal povinné vyučovanie maďarčiny do
všetkých ľudových škôl s nemaďarským vyučovacím jazykom, ako aj do
učiteľských ústavov s nemaďarským vyučovacím jazykom. Pritom usta-
novoval, že po uplynutí troch rokov, teda od roku 1882, nebude môcť
dostať učiteľský diplom už nikto, kto sa nepreukáže znalosťou maďarčiny
v takej miere, aby mohol vyučovať túto reč na ľudových školách. Ma-
ďarčina sa stáva od roku 1879 riadnym vyučovacím predmetom na ne-
maďarských učiteľských ústavoch, ktorých žiaci si ju musia za tri roky
štúdiá osvojiť písmom i slovom. V obciach, kde sa vyskytuje obyvateľstvo
maďarskej a nemaďarskej národnosti, nech už ide o školy obecné či
cirkevné, mohli byť od roku 1883 ustanovovaní len učitelia schopní vy-
učovať maďarčinu, ktorá sa stala podľa tohto zákona na všetkých ve-

⁵¹ Pozri Kemény K. Gábor, *A magyar nemzetiségi kérdés a törvények és
tervezetek tükrében (1790—1918)*, uverejnené v zborníku *A Dunatáj*, red. Radicsics
R. Budapest 1946, zv. I. 277 n.

Tabuľka 2. Ľudové školstvo na Slovensku roku 1876

Stolica	Počet		Počet škôl		Do škôl chodilo			Ziaci podľa národnosti		Ľudové školy				Do školy chodilo		Počet žiakov bez učebníc	
	obcí	obyv.	obec.	cirk.	Ľudových	nehodilo	do stredných	Slov.	Maď.	Nemci	slov.	maď.	em.	mieš.	v lete v zime		len v zime
Bratislavská	207	309 838	25	255	31 308	5 797	396	17 076	14 122	7 935	112	104	30	25-8	20 564	18 678	1 140
Gemerská	280	179 233	14	287	16 204	2 999	130	10 440	10 320	1 181	133	152	1	14	19 250	2 651	6 486
Hontianska	191	94 195	4	173	11 307	1 339	40	7 524	6 649	1 078	68	76	1	26	11 470	3 781	2 371
Lipovská	79	79 273	5	94	7 152	3 011	103	9 213	1	242	92	—	3	3	7 064	2 392	2 720
Nitrianska	311	351 745	16	389	30 311	7 682	590	27 619	6 815	5 079	275	43	38	38-11	34 795	4 718	388
Novohradská	292	198 269	22	281	18 332	5 298	83	6 441	13 962	356	71	167	2	61-2	3 907	17 055	2 992
Oravská	91	81 681	10	90	8 212	3 448	156	10 059	61	655	93	2	5	—	6 202	4 573	1 635
Spišská	211	160 925	15	214	20 478	30 010	550	13 779	111	10 823	128	3	68	16	27 056	—	2 480
Sarišská	226	168 606	3	261	17 522	6 137	93	13 351	223	784	141	—	—	23	7 902	11 992	4 388
Tekovská	218	81 687	10	106	8 212	3 448	156	10 059	61	655	102	63	5	—	6 202	4 573	1 635
Trenčianska	408	260 814	34	296	26 831	9 378	147	33 978	437	1 934	257	3	24	46	32 778	3 571	11 909
Turčianska	84	45 550	13	68	5 123	2 260	61	4 508	100	1 476	61	7	8	5	3 679	2 407	926
Zemplínska	367	286 072	22	416	26 692	8 805	222	11 532	14 541	2 265	90	178	—	43	30 611	6 769	17 365
Zvolenská	140	105 654	28	125	11 279	2 280	190	14 834	191	488	147	5	1	—	11 877	3 638	791

rejných ľudových školách povinným predmetom. Pokiaľ však nebol potrebný počet vhodných učiteľov, malo sa vyučovanie maďarčiny uskutočniť len postupne, a to podľa daných možností. Tieto možnosti v tomto čase neboli pre vyučovanie maďarčiny v národnostných územiach Uhorska veľmi priaznivé, takže uskutočnenie ustanovení zák. čl. 18 z roku 1879 bolo do značnej miery iluzórne, ako sa to ukázalo aj v praxi.⁵² V tejto súvislosti treba osobitne upozorniť aj na to, že okrem povinnej návštevy nemaďarských učiteľských ústavov škôldozorcovia alebo Ministerstvom školstva a kultu vymenovaní ich zástupcovia mali sa zúčastňovať skúšok učiteľskej spôsobilosti, podpisovať a vydávať učiteľské diplomy len vtedy, ak kandidáti učiteľstva ovládali maďarčinu v miere požadovanej týmto zákonom. Jedným z opatrení, ktorými chcela školská správa v Uhorsku zabezpečiť úspech ustanovení zák. čl. 18 z roku 1879, bolo usporiadanie kurzov pre učiteľov ľudových škôl s nemaďarským vyučovacím jazykom, ktorí neovládali v potrebnej miere maďarčinu a chceli si ju osvojiť. Ministerstvo školstva a kultu hradilo účastníkom náklady s tým spojené. Kurzy sa poriadali len pri niektorých učiteľských ústavoch, pravda, štátnych a s maďarským vyučovacím jazykom, a to vždy v letných prázdninách. Roku 1881 napr. sa usporiadali takéto letné jazykové kurzy pre učiteľov slovenskej národnosti v Rábe, Leviciach, Lučenci a Šarišskom Potoku. Zúčastnilo sa ich spolu 328 učiteľov. Frekventanti sa po šesťtyždňovom kurze podrobili skúške, o výsledku ktorej dostali vysvedčenie. Že tieto kurzy nemali najlepšie úspech, vidieť z toho, že z celkového počtu 953 frekventantov uznala skúšobná komisia len 172 za takých, ktorým vydala preukaz o úspešnej skúške.⁵³

Školské zákony kládli veľký dôraz na učebnice po stránke štátno-politickej povahy. Všetky učebnice a učebné pomôcky, ktoré boli po tejto stránke závadné, mali sa z používania odstrániť a nahradiť učebnicami, ktoré schválili štátne školské orgány. To prakticky znamenalo pre národnostné školy v najjednoduchšom prípade prekladanie maďarských učebníc, príp. napísanie takých učebníc národnostnými autormi, ktoré by boli nezávadné po každej stránke.

Na školskú politiku mali vplyv aj niektoré ustanovenia nového uhorského trestného zákona z roku 1878, najmä jeho §§ 171 a 172, určujúce trestnosť za činy spáchané tlačou i slovom, ďalej za činy, ktoré súviseli s poburovaním proti zákonu, nariadeniam, proti triedam, národnostiam alebo cirkvám. Tieto paragrafy sa mohli a používali vo všetkých prípadoch, keď to záujem maďarského národa a jeho vládnúcich tried vyžadoval na utlmenie odporu prejavivšieho sa zo strany vrchnosti proti ich akýmkoľvek opatreniam, najmä, pravda, školským.⁵⁴ Preto budeme musieť venovať osobitnú pozornosť uhorskej školskej politike práve za obdobie rakúsko-uhorského dualizmu, najmä pokračovaniu školských úradov

⁵² Text zákona pozri *MT* 1879—80, 85 n.

⁵³ Pozri *Zprávu MŠK* z roku 1882, 123 n.

⁵⁴ Pozri o tom c. čl. Kemény a K. Gábora, 279.

v rôznych disciplinárnych veciach proti učiteľským osobám alebo žiakom, agende školských úradov a škôl vôbec, a to na základe materiálu, ktorý vznikol ich činnosťou (agenda správnych komisií a škôldozorných úradov, pokiaľ ide o ľudové školstvo a činnosti hlavných riaditeľstiev, pokiaľ ide o stredné školstvo), a rokovaniam uhorského snemu, pokiaľ sa týkali jednotlivých školských zákonov a i.

*

S blížiacim sa koncom XIX. stor. vládnuce triedy Uhorska sa rozhodli okázalým spôsobom osláviť 1000. výročie založenia Uhorska tzv. molenárnymi oslavami, usporiadanými roku 1896. Pri tejto príležitosti by sa boli rady vykázali úspechom predovšetkým v školstve, a to najmä v tom smere, ako sa jeho prostredníctvom darilo alebo malo dariť a podariť čo najviac prispieť k utváraniu jednotného politického národa uhorsko-maďarského. No ako ukážeme, tridsaťročný vývoj a trvanie samostatného uhorského školstva nestačil, aby sa táto túžba uhorských vládnúcich tried stala skutkom. Zákonodarné opatrenia, nech už išlo o vlastné zákony alebo o ministerské nariadenia, tieto zákony podrobne rozvádzajúce, alebo napokon o obežníky, určené školským úradom, ukazujú, že uhorské vlády nevládali pretvoriť uhorské školstvo v priebehu troch desaťročí tak, ako si to uhorské vládnúce triedy želali, a to ani po stránke ich ducha ani po stránke ich vecného a personálneho vybavenia. Veľmi mnoho z toho, čo malo byť, zostalo na papieri, ako to vidieť z niektorých opatrení, ktoré sa uskutočnili práve v súvislosti s chystanými milénárnymi oslavami, ktoré mali svetu dokazovať veľkosť vnútorne zjednoteného Uhorska a jeho nároky na účasť na veľmocenskej európskej politike. Ak nehľadíme na opatrenia, ktoré v súvislosti s vydaním školských zákonov, najmä zák. čl. 36 z roku 1868, zák. čl. 28 z roku 1876, zák. čl. 18 z roku 1879 a zák. čl. 30 z roku 1883, upravujúcich právne a pedagogické i didaktické pomery ľudových a stredných škôl, uskutočnila štátna školská správa a jednotlivé cirkevné vrchnosti, ktoré svoje vlastné školstvo museli uviesť do istého súladu so štátnym školstvom, ešte rad opatrení, najmä zák. čl. 15 z roku 1891, podľa ktorého sa mali začať zriaďovať detské útulky predovšetkým ako maďarizačné nástroje postihujúce najmladší dorast v najútlejšom veku, mal pomáhať školskej maďarizácii.^{54a} Treba spomenúť, že uhorské Ministerstvo školstva a kultu

^{54a} Tento zákon znamená dovršenie maďarizačného úsilia uhorských vlád po uzákonení maďarčiny ako povinného predmetu na všetkých nemaďarských ľudových školách a po uzákonení reformy stredných škôl. V tzv. óvodách čiže detských útulkoch mali vychovávateľky znajúce maďarsky účinkovať v tom smere, aby si deti osvojili maďarčinu už v predškolskom veku, pričom do detských útulkov mali sa dostávať všetky deti, ktorých rodičia sa z rôznych dôvodov, najmä pre svoju zamestnanosť, nemohli o ne starať. Detské útulky mali budovať obce svojim nákladom a len tam, kde by na to neboli stačili, mal ich zriaďovať štát. Na slovenskom území zriadil štát dva štátne ústavy pre vzdelávanie učiteľiek detských

už roku 1893 bolo celkom načistom, že celé jeho úsilie a úsilie jemu podriadených školských orgánov zmaďarizovať čo najviac nemaďarské obyvateľstvo Uhorska vcelku zlyhalo, pretože napriek zákonom a nariadeniam z predchádzajúcich rokov (najmä zák. čl. 18 z roku 1879) bol ešte stále veľmi značný počet takých učiteľov, ktorí neovládali v potrebnej miere maďarčinu a bolo ešte takmer 2400 ľudových škôl, na ktorých bolo vyučovanie maďarčiny nedostatočné. Ústredná školská správa obviňuje preto svoje podriadené orgány, že nevykonali všetko na zabezpečenie úspechu spomínaných zákonodarných opatrení a vyzýva ich na odstránenie jestvujúcich nedostatkov.⁵⁵ Najmä mali zistiť všetkých učiteľov, ktorých rečové znalosti maďarčiny boli malé alebo nijaké, aby sa mohli oproti nim urobiť isté opatrenia. Minister školstva a kultu predpokladal, že okrem iných príčin neúspechov pri vyučovaní maďarčiny na ľudových školách bolo aj nízke honorovanie učiteľov za prácu. V tomto smere chcel teda odstrániť prekážku a predložil uhorskému snemu osnovu zákona, ktorý bol schválený ako zák. čl. 26 z roku 1893.⁵⁶ Ide o zákon upravujúci platy všetkých učiteľov ľudových škôl v Uhorsku, teda i učiteľov cirkevných škôl. Platová úprava pozostávala oproti staršiemu stavu z poskytnutia štátnych príplatkov k platom, ktoré boli povinní poskytovať učiteľom udržiavateľa škôl. Ukázali sme už na inom mieste, že na hmotnom zabezpečovaní ľudových škôl boli cirkvi zainteresované len v menšej miere, než ako mali byť v pomere k počtu škôl, ktoré podliehali ich bezprostrednej právomoci. K učiteľským platom sa mali vyplácať aj tzv. vekové príplatky, a to vždy po piatich rokoch. Dôležité bolo ustanovenie zákona o vyplácaní učiteľských plátov mesačne dopredu, ako aj to, že v naturáliách sa môže vyplácať učiteľský plat len čiastočne, a to tiež len vtedy, ak nemusel tento druh príjmu vymáhať sám učiteľ, ale udržiavateľ školy na obyvateľoch zainteresovaných na udržovaní školy. V tomto smere ide opäť o odstránenie pozoruhodného zvyšku feudalizmu, ktorý nedobre vplýval na postavenie učiteľa, hoci na druhej strane často, najmä v úrodných krajoch, práve tento druh príjmu bol učiteľovi najvítanejší, lebo mu zabezpečoval značnú nezávislosť od štátu, no nie od udržiavateľa školy. Z národnostného hľadiska potom najmä na cirkevných školách (najmä protestantských) mal tento spôsob istú výhodu aj v tom, že učiteľ odolávajúci maďarizačnému nátlaku bol hmotne nezávislejší od štátneho aparátu. Túto nezávislosť však vykupoval istou závislosťou od udržiavateľa školy, najmä od predstaviteľov cirkvi, čo bolo tiež rozdielne podľa toho, či išlo o cirkevné školy rehoľné, cirkevné školy rímskokatolícke a gréckokatolícke alebo o protestantské, ktorých

opatrovní. Na slovenskom území bolo na konci XIX. stor. asi 100 detských opatrovní, z nich 57 štátnych. Ich počet sa však postupne zvyšoval. Zriadenie detských opatrovní za tým cieľom, aby podporovali maďarizáciu už v najútlejšom detskom veku, možno považovať za ďalší brutálny prejav maďarizačného útlaku.

⁵⁵ Pozri nariadenie MŠK č. 43.760 z roku 1893, RT (rozumej Rendeletek tára), 1893, zv. II. 2440 n.

⁵⁶ Pozri *MT*, 1893—94, 567 n.

učitelia boli najnezávislejší, a preto mohli aj najviac odolávať maďarizačnému tlaku. Treba ešte pripomenúť, že okrem tejto závislosti bola aj ďalšia závislosť, nepriama, a to od tzv. patrónov cirkevných obcí, ktorí boli buď predstavitelia vládúcich tried, teda osoby fyzické, alebo inštitúcie, teda osoby právnické, ovládané predstaviteľmi uhorských vládúcich tried. I títo patróni vykonávali na školy značný maďarizačný nátlak. Zák. čl. 26 z roku 1893 mal ešte ďalšie ustanovenia, ktorými štátna správa chcela zasiahnuť do života ľudových škôl, aby sa stali povolnejším nástrojom pri uskutočňovaní úloh, ktoré sledovala. Hoci uhorská verejnosť bola v tomto čase plne zaujatá už zápasom o chystané zákonodarné opatrenia, veľmi silne sa dotýkajúce záujmov katolíckej cirkvi (štátne matriky, civilné sobáše atď.), jednako si štátna školská správa netrúfala siahnuť ešte ani v tomto čase k širokozaloženej poštáťňovacej akcii, ktorá by bola postihla predovšetkým katolícku cirkev. Vnikala preto do jej školských oblastí len opatrne, ako vidíme i na ustanoveniach zák. čl. 26 z roku 1893. Štátna školská správa priamo nútila vrchnosti neštátnych ľudových škôl dodržiavať vyplácanie určeného platu svojim učiteľom aspoň v minimálnom rozsahu a ak nemali udržiavateľa týchto škôl dostatok hmotných prostriedkov na to, mali požiadať školské vrchnosti o štátny príspevok. To prakticky znamenalo, že ak školské vrchnosti neštátnych škôl nechceli, aby štátna správa vnikala do ich vecí viac než dovtedy a než im bolo vítané, radšej siahli k opatreniam, ktoré im predsa len zabezpečili finančné zdroje na výplatu učiteľských platov z iných prameňov. Ak štátny príspevok na učiteľský plat presahoval 60 zl., bolo nutné získať potvrdenie o zamestnaní príslušného učiteľa od ministra školstva a kultu. Ak minister školstva a kultu vzniesol námietku, najmä z hľadiska bezpečnosti štátu, proti niektorému neštátnemu učiteľovi, bolo nutné voliť nového učiteľa a jeho voľbu predložiť na schválenie. No ak aj vtedy malo Ministerstvo školstva a kultu námietky proti zvolenému učiteľovi, vymenovalo nového učiteľa samo Ministerstvo školstva a kultu. Na cirkevných školách robilo tak so zreteľom na cirkevnú príslušnosť školy a s dodatočným súhlasom cirkevnej vrchnosti. V obciach, kde bolo viac cirkevných škôl odkázaných na štátnu podporu, alebo kde bola len jedna cirkevná alebo obecná škola odkázaná na štátnu podporu, mohol minister školstva po vypočutí mienky stoličnej administratívnej komisie miesto poskytnutia štátnej podpory zrušiť tieto školy a zriadiť školu štátnu. Podľa zák. čl. 26 z roku 1893 štátna školská správa si zabezpečila širokú disciplinárnu právomoc nad cirkevnými školami. Cirkevná vrchnosť, udržiavajúca ľudovú školu, bola povinná konať disciplinárne pokračovanie i na žiadosť ministra školstva a kultu, ak bola táto škola štátom subvencovaná, pričom mohol štát hocikedy počas vyšetrovania poskytovanú subvenciu odňať. Cirkevná vrchnosť musela oznámiť výsledok disciplinárneho pokračovania Ministerstvu školstva a kultu i vtedy, ak vymeraným trestom nebolo preloženie alebo

prepustenie učiteľovo. Stoličná administratívna komisia bola povinná disciplinárne pokračovať aj vtedy, ak učiteľ cirkevnej ľudovej školy, akýmkoľvek obnosom subvencovanej, bol obvinený z protištátnej činnosti a minister školstva a kultu nariadil takéto pokračovanie. Za protištátne konanie bolo treba považovať každý čin, namierený proti ústave štátu, jeho „národnému“ rázu, jednote, osobitnému postaveniu alebo územnej jednote, a to i keď sa stal v učebni alebo mimo nej alebo na území iného štátu, živým slovom, písmom, tlačou, obrázkami, učebnicou alebo inými prostriedkami. Podľa tohto ustanovenia bolo prakticky možné najmä v národnostných oblastiach Uhorska prenasledovať takmer každý trocha nacionálny prejav a postihovať zaň učiteľov, prirodzene, nielen disciplinárnymi trestami, ale i trestami riadnych súdov. No ako to ešte uvidíme, ani tieto opatrenia nestačili na to, aby národnostné školstvo v Uhorsku podľahlo maďarizácii v takom tempe, ako by to bolo bývalo veľmi vítané uhorským vládnúcim triedam. V tejto súvislosti treba ešte pripomenúť, že ak boli disciplinárnou cestou zo služieb niektorej obecnej alebo cirkevnej ľudovej školy prepustení za sebou dvaja učitelia pre protištátny delikt, mal minister školstva a kultu právo takúto školu zrušiť alebo miesto nej zriadiť školu štátnu. Takto bol rozmnožený počet príležitostí pre Ministerstvo školstva a kultu, aby mohlo postupne poštátnovať nemaďarské, príp. cirkevné školy, ktoré sa neodhodlalo z rôznych dôvodov poštátniť jednorazovou akciou. Uhorské vládnúce triedy boli totiž príliš zainteresované svojimi predstaviteľmi na cirkevnej organizácii Uhorska, než aby mohli a odvážili sa narušiť podstatnejším spôsobom práva jednotlivých cirkví. V tom sa najlepšie zračila spätosť vládnúcich tried, protichodná so záujmami širokých mäs ľudu.

V zpráve o stave uhorského školstva v škol. roku 1893/94 uviedol vtedajší minister školstva a kultu Albín Csáky, že v súvislosti s pripravovanými milénárnymi oslavami treba uskutočniť ďalšie upevnenie uhorskej štátnej myšlienky a vyvolať do života úsilie po rozšírení duchovných síl Maďarstva, ktoré tvoria znak jednotného národa uhorského-maďarského, a to predovšetkým prostredníctvom ľudových škôl, ktoré označil za najnižšie stupne taviarní, v ktorých sa môže stmeliť a staviť maďarský národ so všetkými jeho vlastnosťami.⁵⁷ Išlo teda o to, uskutočniť v podstate to, čo svojho času navrhoval B. Grünwald, no nie už len strednými, ale i ľudovými školami. Ako sme videli, neštátne ľudové školstvo, najmä, pravda, národnostné, nemaďarské, a tu hlavne protestantské, neprejavilo ochotu splniť spomenuté požiadavky, a preto sa vyskytla myšlienka pri príležitosti milénárnych osláv zriadiť väčší počet štátnych ľudových škôl, ktoré by boli spoľahlivým prostriedkom a nástrojom na splnenie naznačenej úlohy. V zasadnutí uhorského snemu už 20. marca 1893 bol schválený návrh, aby s ohľadom na nerozvinutosť uhorského ľudového školstva minister školstva a kultu zostavil svoje

⁵⁷ Pozri *Zprávu MŠK* z roku 1895, 8.

požiadavky vo veci jeho dotudovania.⁵⁸ Pri uskutočňovaní tejto požiadavky mala školská správa na zreteli finančné možnosti štátu, a práve z tohto hľadiska pripravila zoznam 500 miest, v ktorých dovtedy neboli ešte vôbec ľudové školy, alebo ak aj boli, neboli maďarské, pričom išlo o školy v obciach s miešaným obyvateľstvom, ktoré sa zriadením maďarských štátnych ľudových škôl mohlo pomadžarčovať. Uhorský minister školstva a kultu úplne nezakryte dal najavo, že chce zachrániť Maďarov práve v krajoch národnostne miešaných pred nebezpečenstvom odnárodnovania. V skutočnosti však cieľom týchto škôl bolo naopak odnárodnovanie nemaďarského obyvateľstva. Okrem toho sa navrhovalo zriadiť v 1200 národnostne miešaných obciach buď štátne detské opatrovne, buď detské alebo letné útulky, ktoré mali mať predovšetkým maďarizačné poslanie. Zriadenie štátnych ľudových škôl a detských opatrovní sa malo uskutočniť v priebehu 10 rokov. Tento program bol však narušený tým, že uhorská vláda sa v rámci zákona o uskutočnení jubilejných milénárnych diel rozhodla zriadiť 400 nových štátnych ľudových škôl, pričom pre ich rozmiestovanie mali byť smerodajné hľadiská uplatňované už pri akcii zriadenia 500 štátnych ľudových škôl. Podľa ministerského návrhu väčšina týchto škôl mala byť zriadená v Sedmohradsku, pretože tamojšie rumunské obyvateľstvo najmenej prejavovalo sklony podľahnúť maďarizácii, ba skôr naopak, porumunčovalo maďarské obyvateľstvo, medzi ktorým žilo. Zo 400 nových štátnych ľudových škôl malo byť 110 zriadených v severných a severozápadných krajoch Uhorska, a to opäť tak, aby pôsobili kryštalizačne na postup maďarizácie všade tam, kde žilo maďarské obyvateľstvo, roztrúsené medzi inonárodným obyvateľstvom. Školská správa Uhorska sa pri uskutočňovaní týchto akcií stretávala s veľkým nedostatkom vhodného učiteľstva, najmä, pravda, maďarskej národnosti. Ministerská zpráva sa pritom s akousi rezignovanosťou zmieňuje o tom, že cirkvi nevyužívajú výhody zák. čl. 26 z roku 1893 o poskytovaní štátneho príspevku na doplnenie učiteľských plátov na neštátnych školách a obetujú v záujme zachovania svojej nezávislosti štátne záujmy ľudovej výchovy.⁵⁹ Táto zpráva zároveň pripomínala, že uskutočňovanie ustanovení zák. čl. 26 z roku 1893 vyvoláva značný nedostatok učiteľských síl. Roku 1894 bolo ešte stále 670 miest nezaplnených a 2200 miest bolo obsadených iba nekvalifikovanými silami.⁶⁰ I keď maďarizácia v oblasti ľudového školstva nepokračovala takým tempom, akým si to želali vládnúce triedy Uhorska, jednako počet slovenských škôl postupne klesal, takže v školskom roku 1892/93 bolo v celom Uhorsku iba 759 čisto slovenských ľudových škôl, z nich 489 rím. kat., 7 gréckokatolí-

⁵⁸ Tamže, 9.

⁵⁹ Už v tomto čase podporovala uhorská vláda maďarizačné úsilie učiteľov ľudových škôl tým, že odmeňovala tých učiteľov, ktorí dosiahli pri vyučovaní maďarčiny preukázateľný úspech, a to peňažitými odmenami, najprv 80 korún, neskôršie i 100 korún, pričom počet odmenených sa stále zvyšoval.

⁶⁰ Pozri *Zpravu MŠK* z roku 1895, 771.

Tabuľka 3. Žiaci ľudových škôl na Slovensku roku 1894

Stolica	Navštevovale školy							Národnosť žiakov		
	Ľudové	Ľudové pokrač.	učňovské	nížšia obch.	vyššia obch.	stredné	nechodilo v %	Slováci	Nemci	Maďari
Bratislavská	40 447	10 824	1 919	228	225	1 259	10,4	24 384	8 226	23 514
Gemerská	19 592	5 970	950	58	50	452	14,6	12 265	809	14 672
Hontianska	14 024	4 454	305	28	—	271	8	8 622	1 199	9 880
Liptovská	8 594	2 314	306	—	—	120	17,5	10 715	22	852
Nitrianska	49 231	16 877	1 218	71	12	742	9,3	43 370	4 407	17 256
Novohradská	25 316	6 980	706	22	—	179	18,2	8 299	655	24 627
Oravská	9 736	3 659	31	—	26	115	14,6	12 939	345	152
Spišská	20 982	6 855	837	24	81	817	13	16 493	8 197	414
Sarišská	20 457	8 554	524	40	—	504	17,8	18 523	490	1 598
Ľekovská	18 341	6 161	373	45	—	356	6,7	15 025	2 915	7 554
Trenčianska	30 332	8 693	447	—	—	446	26	35 451	290	4 452
Turčianska	5 290	418	125	—	71	—	22,1	4 633	1 215	286
Zemplínska	34 225	6 501	1 073	—	56	562	22,2	14 785	—	21 272
Zvolenská	14 450	3 971	492	26	—	284	8,5	18 007	841	961

kých a 240 ev. a. v. Vedľa toho bol počet slovensko-maďarských ľudových škôl primerane vyšší, totiž 1168, z nich bolo obecných 59, rím. kat. 762, gr. kat. 75, ev. a. v. 271 a jedna škola kalvínska.⁶¹ Pozoruhodné je, že zo 7200 národnostných ľudových škôl v Uhorsku podľa konštatovania Ministerstva školstva a kultu vyučovalo sa úspešne maďarčine len v 5001 školách ľudových a neúspešne v 2199 školách, čo znamená, že z celkového počtu 16 942 ľudových škôl v Uhorsku sa maďarčine neúspešne vyučovalo v 30% školách. Odpor proti maďarčine sa najviac prejavoval na ľudových školách gréckokatolíckych a pravoslávnych, teda medzi Rumunmi a Srbmi, najmenší potom na obecných a rím. kat., ako aj spolkových školách. Z 26 041 učiteľov ľudových škôl v Uhorsku v školskom roku 1892/93 bolo ešte vždy 4,5% takých, ktorí len slabo hovorili maďarsky, a skoro 3% takých, ktorí vôbec nevedeli po maďarsky.⁶²

V tejto súvislosti treba pripomenúť aj stav tzv. učňovských škôl, ktoré prešli tiež svojím osobitným vývojom a vzhľadom na stále vzrastajúcu robotnícku triedu mali značný význam pre zvýšenie vzdelanostnej úrovne príslušníkov robotníckej triedy. Učňovské školy sa zakladali, ako sme to už na inom mieste spomenuli, na základe zák. čl. 7 z roku 1884 a mali predovšetkým podporovať kapitalistické formy podnikania, ďalej slúžiť záujmom rozširujúceho sa priemyslu a živnostenského podnikania v Uhorsku. Za desať rokov od ich uzákonenia vzniklo v Uhorsku 345 učňovských škôl, ktoré navštevovalo takmer 60 000 učňov.⁶³ Vedľa týchto škôl zamýšľala školská správa Uhorska zakladať aj vyššie hospodárske školy ľudové, ktoré mali sledovať záujmy stredných roľníkov a kulakov. Väčšiu pozornosť chcela venovať vláda aj deťom roľníkov, ktoré okrem základného vzdelania v ľudových školách, a to tiež zväčša len nedostatočného a nie vždy poskytovaného, vôbec sa ďalej už nevzdávali. V tomto smere sa mali využiť predovšetkým tzv. pokračovacie školy, ktoré dovtedy zostávali len na papieri. I tu sa zdôrazňovalo, že tieto školy v národnostných krajoch mohli by byť povolané upevňovať a rozširovať znalosť maďarčiny, získanú v ľudovej škole natolko, že by mohla byť trvalá. Rovnako v tomto čase sa upravila aj organizácia obchodných škôl zriadením tzv. vyšších obchodných škôl.

*

Pokiaľ ide o stredné školy v Uhorsku, od uzákonenia stredoškolskej reformy z roku 1883 vzrástol ich počet za desať rokov na 187, teda o 9 a oproti roku 1867 o 23. Ak roku 1867 bolo len 18 štátnych stredných škôl, roku 1894 ich bolo už 60. Slovenských stredných škôl po zrušení troch gymnázií v sedemdesiatych rokoch, prirodzene, nepribudlo, ale sa stále umožňovalo, aby sa v jestvujúcich stredných školách na slovenskom

⁶¹ Tamže, 742.

⁶² Tamže, 743.

⁶³ Pozri *Zprávu MŠK* z roku 1895, 85.

⁶⁴ Tamže, 14.

územi mohli ako pomocné jazyky používať nemčina a slovenčina, no len v prvých triedach. Iba na troch ústavoch na Slovensku sa slovenčina v tomto čase vyučovala ako nepovinný predmet. Na šiestich ústavoch sa používala nemčina a na dvanástich slovenčina a nemčina ako pomocný jazyk. Je pozoruhodné, že na spomínaných troch ústavoch, na ktorých sa vyučovala slovenčina ako nepovinný predmet, prihlásilo sa len spolu 64 žiakov, ktorí využívali túto výhodu.⁶⁵ Pozoruhodným úkazom pre stredné školy Uhorska bolo, že v dôsledku hospodárskej krízy roku 1873 podstatne klesol počet žiakov na reálkach a stúpil počet žiakov na gymnáziách, no neskoršie sa tieto pomery opäť zmenili v prospech reálok. Z národnostného hľadiska je dôležité uvedomiť si, že stredné školy Uhorska navštevovalo v škol. roku 1893/94 už takmer 50 000 žiakov, z nich slovenskú materinskú reč priznávalo len 3,1%, čo je oproti roku 1867 úbytok, keďže vtedy bolo 1928 žiakov slovenskej národnosti v celkove menšom počte žiakov stredných škôl, kým počet žiakov maďarskej národnosti stúpol o 40% a počet žiakov ostatných národností len o 2%. V desaťročí od roku 1883 do 1894 počet žiakov slovenskej národnosti sa pohyboval priemerne na úrovni 4,5 a 3,1%. Na 100 000 slovenských obyvateľov Uhorska pripadlo len 77 žiakov gymnázií a len 6 na reálky, kým u Maďarov 415 a 85.⁶⁶ Pokiaľ ide o sociálny pôvod žiakov, v spomínanom školskom roku na uhorských stredných školách pomery vyznievali v absolútny prospech buržoázie.⁶⁷

Zamestnanie rodičov	žiaci v gymn.	žiaci na reál.
samostatní veľkostatkári a nájomci	3,2%	2,4%
samostatní malostatkári a nájomci	16,0%	7,8%
samostatní veľkopriem. a továrnici	1,1%	2,5%
samostatní remeselníci	14,0%	18,8%
samostatní veľkoobchodníci a podnikatelia	1,7%	3,6%
samostatní maloobchodníci	10,2%	17,6%
verejní zamestnanci	15,1%	9,9%
súkromní zamestnanci	5,0%	8,1%
vojaci	0,9%	1,4%
slobodné povolania	19,5%	8,9%
súkromníci (penzisti)	5,3%	6,6%
zamestnanci pri prvovýrobe	1,7%	1,8%
zamestnanci v priemysle	1,0%	2,5%
zamestnanci v obchode	0,7%	2,5%
osoby žijúce zo služieb, robotníci	4,4%	5,5%

Neúspech maďarizačnej školskej politiky nabádal školskú správu k ďalším opatreniam, najprv nariaďovaním, neskoršie potom i ďalšími

⁶⁵ Pozri *Zprávu MŠK* z roku 1895, 365.

⁶⁶ Tamže, 340.

⁶⁷ Tamže, 349.

zákonodarnými opatreniami. Uhorská školská správa dobre vedela, že národnostné školy často len naoko plnia príkazy školských orgánov a že v skutočnosti sú pomery úplne iné. Preto minister školstva a kultu, zrejme už v dôsledku predchádzajúceho prísneho protinárodnostného ťaženia za Bánffyho vlády, ale i v dôsledku zvýšeného a úspešného ruchu v národnostnej politike zo strany národností (sjazd národností 1895, hlasistické hnutie), ktorým sa podarilo vo voľbách roku 1901 vyslať viac poslancov ako kedy predtým (Slováci mali dokonca 4 poslancov, neskoršie 7), znovu upozorňuje príslušné školské orgány, že chce s plnou prísnosťou získať platnosť ustanoveniam zák. čl. 18 z roku 1879, pretože výsledky vyučovania maďarčiny v priebehu 23 rokov na ľudových školách ukazujú, že tento zákon nespĺnil svoj cieľ.⁶⁸ Škôldozorcovia mali preto dôkladne zrevidovať nemaďarské ľudové školy a zistené protizákonné pomery odstrániť prostredníctvom školských stolíc a obecných predstavenstiev. Najmä sa upozorňovalo na učiteľov, ktorí sa správali nedbanlivo pri plnení spomenutého zákona. O tri roky neskoršie upozorňuje minister školstva a kultu svojím nariadením podriadené orgány na potrebu odstrániť rôzne nesprávnosti pri vyučovaní maďarčiny na nemaďarských učiteľských ústavoch, ktoré neplnia svoje poslanie v prospech naučenia sa maďarčiny u svojich žiakov.⁶⁹ Rad opatrení ukazuje, že minister školstva a kultu chcel veľmi ostro postupovať proti učiteľským ústavom, ktorého kandidáti ešte krátko pred skúškou dospelosti (deňdva) mali preukázať predsedovi skúšobnej komisie, že ovládajú dostatočne maďarčinu. V opačnom prípade sa nemali pripustiť k maturitnej skúške.

Zvýšený politický a národnostný ruch v Uhorsku, prejavujúci sa spomínanou značnou aktivitou národností, prinucoval školskú správu Uhorska ešte dôraznejšie k uvedeným opatreniam, aby dosiahla stanovený cieľ, pomadžarčiť nemaďarské národnosti. Minister školstva a kultu upozorňuje na to, že nemaďarské národnosti Uhorska len tak môžu byť uspokojené, ak budú účastné na jednotnom maďarskom „národnom“ živote a vzdelanosti, čo bude možné dosiahnuť len tak, ak ich príslušníci budú ovládať maďarčinu ako spájací prostriedok, ktorým sa sprostredkuje ich splynutie alebo asimilácia s Maďarmi. Minister preto očakáva od svojich podriadených orgánov, že sa pričinia o zabezpečenie takého úspechu pri vyučovaní maďarčiny na nemaďarských ľudových školách, že žiaci, ktorí tieto školy opustia, osvoja si maďarčinu tak, aby primerane svojím životným pomerom vedeli správne vyjadrovať svoje myšlienky maďarsky, podobne že budú vedieť maďarsky čítať, písať a počítať. Toto nariadenie vydal minister Lukács, ktorý vyhrožoval, že keby sa medzi učiteľmi nemaďarských ľudových škôl našiel taký, ktorý by sa postavil proti týmto opatreniam, použije proti nemu všetky

⁶⁸ Ide o nariadenie MŠK č. 30.332 z roku 1902, RT, 1902, 719 n.

⁶⁹ Ide o nariadenie MŠK č. 72001 z roku 1905, RT, 1905, 668 n.

zákonmi dané prostriedky, a to s celou prísnosťou a nestrpí, aby „národná“ jednota a autorita štátu utrpeli ujmu. Ináč minister Lukács bol ochotný väčším cirkevným školám s nemaďarským vyučovacím jazykom, ak nemali dostatok učiteľov, poskytnúť vhodné učiteľské sily, aby mohli dosiahnuť cieľ vyžadovaný zák. čl. 18 z roku 1897.⁷⁰

V tejto súvislosti sa treba zmieniť aj o uznesení nitrianskeho stolíčného výboru z 29. októbra 1902. Stolíčný výbor po vypočutí zprávy osobitnej komisie, zostavenej na preštudovanie národnostných pomerov Nitrianskej stolice, uzniesol sa požiadať Ministerstvo školstva a kultu, aby čo najdôkladnejšie vykonávalo kontrolu vyučovania maďarčiny na učiteľských ústavoch, ďalej aby zakladalo ďalšie maďarské štátne ľudové školy na slovensko-maďarskej národnostnej hranici, ako aj priemyselne školy, ktoré mali paralyzovať pôsobenie škôl tohto druhu na Morave, navštevované v tomto čase čoraz väčším počtom žiakov slovenskej národnosti z Uhorska. Okrem toho sa žiadalo, aby sa zakázala zákonodarnou cestou nostrifikácia živnostenskej spôsobilosti, ktorú získali obyvatelia slovenskej národnosti v českých krajinách, a napokon sa žiadala aj zmena národnostného zákona z roku 1868. Uznesenie nitrianskeho stolíčného výboru malo mať podobné poslanie ako podujatie, ktoré osnoval roku 1873/74 zvolenský podžupan Grünwald.⁷¹

Takto potom došlo v dôsledku ďalšieho zvýšenia národnostného ruchu zo strany nemaďarských národností, zvyšovania národnostného útlaku, ďalej v súvislosti s inými politickými udalosťami (boj za požiadavku všeobecného volebného práva, založenie slovenskej sociálnej demokracie, národnostný klub), ako aj v dôsledku medzinárodnej situácie, ktorá sa stále priostrovala, k ďalším dvom zákonodarným opatreniam, ktoré mali urobiť definitívne koniec nemaďarskému ľudovému školstvu v Uhorsku. Ide o tzv. apponyiovské školské zákony, z ktorých prvý (zák. čl. 26 z roku 1907) sa zaoberá novou platovou úpravou štátnych učiteľov a vykonávaním dozoru nad štátnymi ľudovými školami, modifikujúc niektoré ustanovenia zák. čl. 28 z roku 1876. V tomto zákone už veľmi výrazne badať ohlas prvej ruskej buržoáznodemokratickej revolúcie v rokoch 1905—1907, obavu maďarskej buržoázie a šľachty pred mohutnejúcim robotníckym hnutím, ale aj úsilie potlačovať priamo v zárodkoch akúkoľvek možnosť, aby sa ľudová škola a jej učitelia mohli stať nástrojmi akéhokoľvek počínania, namiereného proti ústave a „národnému“ charakteru uhorského štátu a pokusov zmeniť jestvujúce triedne a majet-

⁷⁰ Ide o nariadenie MŠK č. 72000 z roku 1905, RT, 1905, 656.

⁷¹ Uznesenie z 29. októbra 1902, č. 992/Kgy-36931 Kig z roku 1902. Ešte pred ministrom A. Apponyim pripravoval nové zákonodarné úpravy vo veci pomadžarčenia uhorského ľudového školstva minister A. Berzeviczy. Proti jeho návrhu, ktorého uzákonenie by bolo znamenalo vlastne zrušenie cirkevných a národnostných ľudových škôl, protestovali rumunskí cirkevní hodnostári, ale cirkevní hodnostári katolícki i evanjelickí na Slovensku vítali návrh, príp. proti nemu nič nenamietali. Zo slovenskej a srbskej strany sa ozvalo proti návrhu veľké ľudové zhromaždenie v Petrovci 27. XI. 1904.

kové pomery. Uhorská školská správa chcela zvýšením platov a hmotnými výhodami pripútať k sebe čo najviac učiteľov ľudových škôl. Disciplinárne konanie sa proti učiteľom štátnych ľudových škôl malo sústrediť v malých a veľkých obciach v rukách hlavných slúžnych ako predstaviteľov okresnej správy, v mestách do rúk starostov. Podľa tohto zákona sa mali zriaďovať šesťčlenné dozorstvá pre každú štátnu ľudovú školu, a to z občanov, ktorí vedia čítať a písať maďarsky. V miestach, kde by takých občanov nebolo, mohlo sa od zriadenia dozorstiev odhliadnuť.⁷²

Ďalší zákon (zák. čl. 27 z roku 1907) patrí medzi najsmutnejšie známe maďarizačné školské zákony.⁷³ Jeho cieľom podľa dôvodovej zprávy ministra školstva a kultu A. Apponyiho bola nielen úprava platových pomerov učiteľov všetkých neštátnych ľudových škôl, ale predovšetkým obrana štátnych a „národných“ záujmov maďarských vládnúcich tried v týchto školách. Ani v tomto čase nesiahla ešte uhorská školská správa k poštátneniu neštátnych ľudových škôl, ale bola len ochotná ďalej ich finančne podporovať, pravda, za podmienky, že tieto školy budú bezchybne „vlasteneckého ducha“. Neštátne, hlavne, pravda, nemaďarské ľudové školy mali predovšetkým podporovať asimiláciu a splynutie národností s Maďarmi. Prítom si uhorské vládnúce triedy, zdá sa, neuvedomovali, že „národy a národné jazyky sa vyznačujú neobyčajnou odolnosťou a obrovskou schopnosťou odporu proti politike asimilácie“, ktorá ako všetky príznaky ukazovali, bola „politikou prot ľudovou“.⁷⁴

Učitelia neštátnych ľudových škôl mali skladať i prísahu vernosti ústave, kráľovi a maďarskej vlasti a len potom sa stali verejnoprávnymi úradníkmi. Poskytnutie štátnej podpory viazal zákon okrem iného aj na to, že na týchto školách sa bude vyučovať maďarčina, počty a vlastivedné predmety podľa osnov schválených Ministerstvom školstva a kultu. Zák. čl. 27 z roku 1907 síce zdôrazňoval, že nemaďarskí občania nebudú vo svojich právach, poskytovať svojim deťom výchovu v materinskom jazyku, nijako poškodení, no na druhej strane sa však hneď pripomínalo, že v Uhorsku nemôže byť taká škola, ktorá by neslúžila štátnym a „národným“ záujmom; taký je šovinistický plán maďarských vládnúcich tried. Zpráva kultúrneho výboru uhorského snemu pripomínala, že zákonodarné opatrenie, známe ako zák. čl. 27 z roku 1907, nenaštrbuje slobodu vyučovania, no dôvodila, že nemôže byť vraj slobodou to, aby vyučovanie v školách nadobudlo protištátny charakter. Jednotlivé ustanovenia tohto zákona boli také, že cirkvám a iným udržiavateľom neštátnych škôl, ak chceli zachovať svoju nezávislosť v školských veciach, kládli skutočne ťažké povinnosti po stránke finančnej. Poukazovanie štátnej podpory na učiteľské platy bolo totiž viazané nielen na učiteľovu

⁷² Pozri MT, 1907, 357 n.

⁷³ Pozri MT, 1907, 370 n.

⁷⁴ Pozri J. V. Stálin, *Spisy 11*, české vyd., 355 n.

aprobáciu, ale i na okolnosť, či vie skutočne správne hovoriť a písať po maďarsky, ako aj vyučovať v tejto reči. Ak udržiavateľ cirkevnej školy nepožiadala o podporu, hoci jeho finančné pomery boli také, že bol na ňu odkázaný, a to zrejme z dôvodu, aby sa nemusel vystaviť štátnemu dozoru v tej miere, v akej to zákon požadoval pri poskytovaní tejto podpory, strácal právo na udržiavanie školy, čo vlastne znamenalo v ďalších dôsledkoch buď jej zánik, buď premenu na štátnu školu. Zák. čl. 27 z roku 1907 podrobne určoval vnútorný aj vonkajší charakter neštátnych škôl, a to tak, že mohol vzniknúť dojem, že ide vlastne o maďarské školy. Akákoľvek súvislosť s minulosťou alebo prítomnosťou súkmeňovcov nemaďarských národností, žijúcich v okolitých štátoch, sa zakazovala. Ak požiadali rodičia aspoň 20 (alebo 20%) školopovinných detí na niektorej neštátnej ľudovej škole s nemaďarským vyučovacím jazykom o vyučovanie týchto detí po maďarsky, mohol minister školstva a kultúry nariadiť, aby sa vyhýbalo ich žiadosti. Nebolo možno ani v ďalšej budúcnosti meniť vyučovaciu reč na ľudových školách na nemaďarskú, ak predtým bola ňou maďarčina. Vyučovacou rečou vo všetkých pokračovacích školách, ktorých význam pre zvyšovanie všeobecného vzdelania ľudu bol veľký, mala byť podľa tohto zákona tiež len maďarčina. Nemaďarské ľudové školy mali pri vyučovaní pokračovať tak, aby si deti nemaďarskej národnosti po absolvovaní štyroch tried normálnej ľudovej školy mohli osvojiť znalosť maďarčiny tak, aby svoje myšlienky vedeli vyjadriť zrozumiteľne slovom i písmom.

Aké boli previnenia, pre ktoré boli učitelia neštátnych ľudových škôl disciplinárne alebo trestne stíhaní?

Bolo to zanedbávanie vyučovania maďarčiny, používanie zakázaných alebo nepovolených učebníc a učebných pomôcok, sledovanie protištátneho smeru, namiereného proti ústave a „národnému rázu“ štátu, ako aj proti jeho jednote, ďalej konanie proti používaniu štátneho jazyka podľa zákonitej úpravy, štvanie proti cirkvám a spoločenským triedam, proti majetku a manželstvu, alebo agitácia smerujúca na rozdeľovanie cirkevného a verejného majetku a napokon zaobranie sa vystahovaleckými záležitosťami. Boli teda rozsiahle možnosti nielen pre uskutočňovanie maďarizácie, ale i na prenasledovanie všetkého, čo akýmkoľvek spôsobom súviselo nielen s národným povedomím nemaďarských národností, ale aj s úsilím o ich národnú slobodu a právo na samourčenie, ako aj so vzrastajúcim socialistickým hnutím. Žiaľ, zatiaľ ešte nemáme poruke dáta a doklady o tom, aké boli praktické dôsledky uskutočňovania tohto iste jedinečného zákona v dejinách národnostných hnutí a školstva vôbec. Stačí tu azda len uviesť, že stav slovenského ľudového školstva bol veľmi vážne ohrozený, lebo roku 1905 bolo už len 241 takých ľudových škôl, v ktorých sa vyučovalo vyučovacím jazykom slovenským, čiže skoro o 1600 ľudových škôl menej, ako bolo v 1869.

Z hlavnožupanských správ, zasielaných predsedníctvu vlády, z ktorých niektoré sme mali k dispozícii práve z rokov 1906/7, je len toľko

zrejme, že jedným z najdôležitejších dôsledkov zák. čl. 27 z roku 1907 malo byť a v skutočnosti potom aj bolo stupňované úsilie uplatniť požiadavku predstaviteľov stoličných správ, že treba zakladať ďalšie a ďalšie štátne ľudové školy, ak sa má maďarizácia podariť v čo najkratšom čase. V tomto smere prejavovali stoličné i školské úrady priamo chorobnú iniciatívnosť a netrpezlivosť, práve tak, akú prejavovala uhorská politická verejnosť pri súčasne uplatňovanej požiadavke po zavedení maďarskej veliacej reči do armády v Uhorsku, čím i armáda by sa tola stala vedľa školy ďalším dôležitým maďarizačným nástrojom.

Jedným z posledných uhorských školských zákonov je zák. čl. 46 z roku 1908 o bezplatnosti vyučovania na všetkých ľudových školách.⁷⁵ Ak zák. čl. 27 z roku 1907 sa usiloval hmotne podkopať základy nemaďarských ľudových škôl, vzpierajúcich sa jeho maďarizačným ustanoveniam, tento zákon zavedením bezplatnosti vyučovania, ktoré samo osebe bolo iste progresívne v zmysle buržoázneho demokratizmu, chcel ešte viac podlomiť húževnatosť v zotrúvaní pri odpore proti povinnému vyučovaniu maďarčiny na nemaďarských, najmä cirkevných školách. Druhým dôvodom pre zavedenie bezplatnosti vyučovania na ľudových školách bola skutočnosť, že ešte v tomto čase skoro 20% školopovinných detí nenavštevovalo riadne školu. Ministerstvo školstva a kultu bolo ochotné školám ujsený príjem z titulu zákazu vyberania školského platu poukazovať primeranú náhradu a tým zabezpečiť na ne ďalší vhodný a účinný vplyv, vymedzený už predchádzajúcimi zákonmi. Tomuto sa cirkvi, najmä rumunská pravoslávna a na Slovensku najmä ev. a. v., tvrdošijne vzpierali, aby znemožnili i touto cestou uplatňovanú možnosť podriaďiť ľudové školy zásahom školských úradov uhorských, majúcich snahu každým možným spôsobom umožňovať maďarizáciu.

Niektoré ďalšie opatrenia Ministerstva školstva a kultu, vydané vo forme nariadení alebo obežníkov na podriadené školské úrady, podrobnejšie rozvádzali ustanovenia zák. čl. 26 a 27 z roku 1907. Tak obežník č. 76000 z roku 1907, adresovaný stoličným administratívnym komisiám a cirkevným vrchnostiam, upozorňuje, že cieľom zák. čl. 27 z roku 1907 je vykynožiť zo všetkých ľudových škôl na území Uhorska také snahy a úsilia, ktoré sú namierené na rozrušovanie štátnej a najmä „národnej“ jednoty.⁷⁶ Za hlavný cieľ ľudovej školy kladie tento obežník výchovu vlasteneckého citenia a štátnoobčianskeho povedomia, a to bez potlačenia materinského jazyka, avšak tak, aby sa maďarčina stala spoločným majetkom všetkých občanov uhorského-maďarského národa. Maďarizačný ostenň badať aj v nariadení ministra školstva a kultu z roku 1912, vydanom v súvislosti so zák. čl. 26 z roku 1908, podľa ktorého sa mali vydávať vysvedčenia pre absolventov ľudových škôl základných a pokračovacích predovšetkým v maďarskom znení, pričom sa osobitne upozorňovalo, že používanie nemaďarských rečí platí len pre rubriky (ich obsah),

⁷⁵ Pozri MT, 1908, časť II., 1083 n.

⁷⁶ Pozri RT, 1907, zv. I., 1097.

nie však pre vlastný text, označujúci ich obsah. Priezviská a krstné mená sa mali používať na vysvedčeniach tak, ako boli zapísané do základnej knihy školy, podobne i meno rodiska žiaka sa malo používať podľa lexikonu obcí, teda maďarsky.⁷⁷

Krátko pred prvou svetovou vojnou, keď sa už ani uhorské vlády nemohli vyhýbať a vyhnúť stále dôraznejšie uplatňovaným hlasom a požiadavkám po novej volebnej reforme, ktorá by zabezpečila väčšiu účasť ľudu na politickom živote Uhorska, došlo v súvislosti s pripravovanou reformou volebného zákona k opatreniam, ktoré síce mali do istej miery rozšíriť počet voličov, no chceli viazať poskytnutie volebného práva práve na znalosť písania a čítania, príp. na preukaz absolvovania ľudovej školy. História s poslednou volebnou reformou v Uhorsku je dosť komplikovaná a jej priebeh svedčí dostatočne o tom, ako neochotne a s akými veľkými obavami pristupovali maďarské vládnúce triedy k realizácii požiadavky rozšírenia volebného práva. Okrem iného žiadali, aby volebné právo bolo viazané aj na znalosť maďarčiny. Tým mali byť donútení príslušníci nemaďarských národností, aby si osvojili túto reč, ak sa chceli zúčastniť aktívne na výkone volebného práva, ktorého rozšírenie malo súčasne sledovať aj maďarizačné ciele. Maďarské vládnúce triedy si pritom uvedomovali, že rozšírenie volebného práva v takomto zmysle by ešte viac rozhorčilo národnosti a pritom by nezabezpečovalo „spolahlivých“ voličov. Pripomínalo sa preto, že štátnopolitická spolahlivosť nezávisí jedine od znalosti maďarčiny, ale môže byť aj naopak, totiž že práve taký volič, ktorý sa naučil maďarsky pod maďarizačným nátlakom, mohol by sa stať predovšetkým nespolahlivým z hľadiska výkonu volebného práva, kým masy Maďarov neznajúcich čítať ani písať mohli by sa neposkytnutím volebného práva práve odcudziť štátu a stať sa nespolahlivými. Vládnúce triedy si pritom uvedomovali aj to, že i medzi voličmi podľa platného volebného práva je mnoho takých, ktorí nevedia písať a čítať a ktorí by stratili volebné právo, ak by sa vyhovel požiadavke zaviesť vzdelanostný cenzus do volebného práva. Triedne zretele sa uplatňovali pri úvahách o volebnej reforme i v tom smere, že maďarsky nevediaci, ale ináč hmotne dobre situovaní roľníci neboli by mali volebné právo podľa navrhovaného volebného zákona, kým ich čelad', ak vedela čítať a písať, toto právo by bola mala. Podľa posledného sčítania ľudu z roku 1910 z osôb mužského pohlavia, ktorí mohli jedine prichádzať do úvahy pri rozšírení volebného práva, pravda, ak boli aspoň 24-roční (s volebným právom žien táto reforma vôbec nepočítala), ovládalo len 52% Nemcov, 49% Chorvátov, 44% Ukrajincov, 32% Slovákov a len 26% Rumunov čítanie a písanie a súčasne maďarskú reč. V podstate pri tejto volebnej reforme išlo o to, aby sa zabránilo podstatnejšiemu zvýšeniu počtu národnostných voličov. Súčasne sa však malo zabrániť aj tomu, aby ani robotnícka trieda nedostala v parlamente

⁷⁷ Pozri nariadenie MŠK č. 2103 z roku 1912 eln., RT, 1912.

také zastúpenie, ktoré by mohlo ohroziť dovtedajšie pozície vládnúcich tried, najmä buržoázie. Ak by sa totiž bolo zaviedlo všeobecné volebné právo, robotnícka trieda by bola mala zabezpečenú účasť 58% voličov, kým na buržoáziu by bolo pripadlo iba 33%. Podobne aj po národnostnej stránke pri pomere 54,5% Maďarov k 45,5% Nemaďarov by bola účasť národnostných voličov podstatne vzrástla. Pritom treba uvážiť, že tieto dáta o národnostných pomeroch neboli úplne spoľahlivé a že pri tajnom volebnom práve by sa bol pomer voličov po národnostnej a triednej stránke ešte viac a v každom prípade zmenil v neprospech maďarských vládnúcich tried. Tvorcovia reformy volebného práva argumentovali napokon aj tým, že by bolo chybné predčasne umožniť národnostiam, aby sa v plnej miere uplatnili pri výkone volebného práva, pretože na základe zák. čl. 27 z roku 1907 i tak možno očakávať, že v dohľadnom čase všetci občania Uhorska budú vedieť čítať, písať a hovoriť po maďarsky. Pre vládnúce triedy Uhorska, ako sa upozorňovalo, nemohlo byť žiadúce, aby sa politická moc dostala do rúk menej vzdelaných živlov, príp. do rúk otvorených nepriateľov vtedajšieho spoločenského poriadku. Preto sa navrhovalo, aby sa volebná reforma uskutočnila s prihliadnutím na ustanovenia doterajšieho volebného zákona a aby sa rozšírenie volebného práva uskutočnilo so zreteľom na vzdelanostný cenzus a na postupné rozširovanie počtu voličov. Tvorcovia volebnej reformy predpokladali, že takáto úprava volebného práva umožní aj rozvoj uhorského ľudového školstva. Keď nepomohli maďarizačné a rôzne finančné opatrenia, uhorské vládnúce vrstvy chceli Uhorsko pretvoriť na národný štát maďarský i pomocou volebnej reformy. No napokon schválená volebná reforma (zák. čl. 14 z roku 1913) obmedzila ešte i navrhovaný vzdelanostný cenzus tak, že na nadobudnutie volebného práva nestačilo iba absolvovanie 6-triednej ľudovej školy, ale volebné právo sa viazalo ešte na ďalšie podmienky, najmä na platenie aspoň 2 korún priamej dane. Ostatní občania vediaci čítať a písať mohli mať volebné právo len vtedy, ak platili aspoň 20 korún priamej dane, samostatní remeselníci vtedy, ak zamestnávali aspoň jedného pomocníka, okrem toho remeselníci nepretržite zamestnaní aspoň tri roky v jednom a tom istom priemyselnom odbore, vedúci pracovníci v poľnohospodárstve a ostatní len vtedy, ak pracovali u jedného zamestnávateľa aspoň päť rokov. Občania, ktorí nevedeli čítať ani písať, mohli sa stať voličmi iba v tom prípade, ak platili ročne aspoň 40 korún priamych daní, čo bol na vtedajšie pomery značný obnos.⁷⁸

Po vypuknutí svetovej vojny uhorská školská politika, tak ako sme ju v hrubých črtách naznačili, prirodzene, podstatne sa už nezmenila, i keď bolo zjavné, že uhorské vládnúce kruhy sa budú pokúšať príp. získať sympatie a pomoc nemaďarskej buržoázie pre svoju vojnovú politiku, predovšetkým aj značnými ústupkami v školskej politike.

⁷⁸ Pozri text zákona, ako aj obširne vysvetlenia k nemu v *MT*, 1913, 143 n.

Maďarské vládnuce triedy si boli pritom vedomé toho, že by tieto ústupky poskytli len dočasne, na čas trvania vojny, a to v rozsahu, v akom by si to bola vojnová situácia vyžadovala. Malým príznakom v tomto smere bolo už nariadenie ministra školstva a kultu z roku 1914 o umožnení používať pomocnú reč materinskú pri vyučovaní na ľudových školách s maďarským jazykom vyučovacím, ako aj o vyučovaní materinského jazyka ako predmetu. Toto nariadenie vydal Tiszov minister školstva a kultu J. Jankovich 13. augusta 1914.⁷⁹ Podľa tohto nariadenia sa umožňovalo na ľudových školách vyučovať i reči národností v prvej a druhej triede, a to ako pomocný vyučovací jazyk, ale len vtedy, ak aspoň 1/8 žiakov bola nemaďarská a učiteľ ovládal ich reč. V tretej až piatej triede sa mohla národnostná reč vyučovať ako predmet, ak aspoň 1/3 žiakov patrila k nemaďarskej národnosti. Podľa iného nariadenia ministra školstva a kultu z roku 1915 sa umožňovalo, resp. pripúšťalo, aby sa na ľudových školách všetkých druhov vyučovalo náboženstvo v materinskej reči žiakov, i keď na týchto školách je príp. vyučovacou rečou podľa zák. čl. 27 z roku 1907 maďarčina.⁸⁰ Iné nariadenie z toho istého roku potom dovoľuje, aby sa na ľudových školách s nemaďarským vyučovacím jazykom mohli používať dvojjazyčné tlačivá, pričom mená žiakov sa mohli zapisovať v maďarských rubrikách súhlasne s matričným zápisom, v nemaďarských rubrikách bolo možné krstné meno žiaka zapísať aj v znení obvyklom v jeho materinskom jazyku, no rodné meno len v súhlase s matričným zápisom, ktorý v tomto čase najčastejšie používal maďarský pravopis.⁸¹

Týmito opatreniami uhorskej školskej správy sa vlastne končí uhorská školská politika v období rakúsko-uhorského dualizmu. Vojnové pomery nepriniesli už ďalekosiahlejšie ústupky národnostiam. Uhorskej školskej správe sa nepodarilo v tomto období pomaďarčiť celé ľudové školstvo v Uhorsku, i keď na dosiahnutie tohto cieľa často používala veľmi drastické metódy a opatrenia, ktoré vyvolávali ostré odsúdenie nielen v samotnom Uhorsku zo strany pokrokovejších a demokraticky zmýšľajúcich predstaviteľov maďarskej buržoázie aj zo strany národností, ako aj v cudzine. Hoci maďarizačná politika v uhorskom školstve sa so zdarom uskutočnila len v strednom školstve, predovšetkým na Slovensku, jednako ani tu sa nestalo, aby tieto „továrne“ na výrobu Maďarov boli pracovali bez značného počtu „nevydarených“ Maďarov. Každá maďarská stredná škola na území slovenskom, ktorých počet sa do konca prvej svetovej vojny ešte zvýšil, mala vždy istý počet slovenského žiactva, v najnižších triedach značnejší, v najvyšších triedach pomerne už malý, ale úplne vyhladiť Slovákov sa nepodarilo ani v stredných školách, a to ani zo štatistiky. Národné povedomie nemaďarských národností síce veľmi podiamaovala uhorská maďarizačná školská politika, ale nepodarilo sa nikdy

⁷⁹ Ide o nariadenie č. 114.000 z roku 1914, RT, 1914.

⁸⁰ Pozri RT, 1915, 656/7.

⁸¹ Pozri RT, 1915, č. 23.500 z roku 1915.

podlomiť ho úplne. Naopak, toto povedomie v období najzúrivejšieho uplatňovania maďarizácie začalo postupne silnieť a keby sa bolo uskutocnilo všeobecné tajné volebné právo v Uhorsku, už by sa vôbec nebolo podarilo ďalej ju rozširovať. V posledných dvoch desaťročiach trvania Uhorska stále väčší počet slovenských žiakov navštevoval stredné školy v českých krajinách, čo malo podstatný vplyv na zachovanie a ďalšie rozvíjanie národného povedomia doma, ale aj na upevňovanie a prehĺbovanie vzájomných vzťahov medzi Slovákmi a Čechmi. Podobne aj v ľudovom školstve, kde boli pomery pre Slovákov o niečo priaznivejšie, hoci maďarizačný tlak sa stále stupňoval, pred rozpadom Uhorska bol ešte stále značný počet škôl s nemaďarským vyučovaním jazykom, ktoré odolávali maďarizácii i poštátneiu.⁸²

Jednako rok 1918 treba označiť za taký, ktorý priniesol spolu s národnou slobodou i nové možnosti rozvoja školstva na Slovensku, pravda, čiastočne na starých organizačných základoch. To bolo potom prekážkou v jeho ďalšom rozvoji. Najmä cirkevné ľudové školstvo, ktoré nebolo postihnuté po roku 1918 poštátňovacou akciou, ako napr. školstvo stredné, stalo sa v nejednom prípade kolískou úsilí, ktoré napokon vyústili v otvorene priznávaný ľudácky klérofašizmus a buržoázny nacionalizmus, ideológie podkopávajúce priamo základy Československej republiky. Venovať sa tejto problematike presahuje však už rámec nášho príspevku.

⁸² Posledné zprávy o stave slovenského školstva máme z počiatku prvej svetovej vojny. Počet slovenských elementárnych škôl klesol na 365 (2,1 % z počtu všetkých elementárnych škôl) s 593 učiteľmi a 42 186 žiakmi, kým 214 277 slovenských detí muselo chodiť do maďarských elementárnych škôl. Opakovacích škôl na slovenskom území Uhorska bolo 3954, ale všetky s maďarským vyučovacím jazykom. Ešte stále veľmi značný počet školopovinných detí nechodilo do škôl (v Trenčianskej vyše 12 000). Učňovských škôl slovenských nebolo vôbec, hoci do maďarských chodilo 7300 učňov, podobne ani kupeckých (kupeckých učňov slovenských bolo iba 124). Tzv. meštianskych škôl slovenských nebolo, hoci do maďarských chodilo 3181 slovenských žiakov. Osemročných stredných škôl so slovenským vyučovacím jazykom nebolo, hoci ich malo byť aspoň 30. Slovenských žiakov na maďarských stredných školách bolo 1649 (1,9%) a roku 1914 maturovalo v Uhorsku iba 44 absolventov slovenskej národnosti oproti 4938 maďarským. Slovenských vysokoškolákov bolo len 106, na českej pražskej univerzite 28. Do obchodných akademií chodilo 31 Slovákov oproti 3088 Maďarom a do vyšších priemyselných 49 oproti 1867 Maďarom. Vodcovia slovenskej mládeže pred rokom 1914 vydávajú preto heslo „Preč od maďarskej školy, napred do českej školy!“ Krátko pred prvou svetovou vojnou bol založený Országos Magyar Népművelődési Egyesület (Krajský maďarský ľudovovýchovný spolok), ktorý mal rozširovať maďarskú národnú kultúru, znemožniť činnosť tzv. národnostných agitátorov, zakladať spolky medzi národnosťami a konať špicľovskú činnosť v národnostných spolkoch. Za tohto stavu vstupovalo národnostné školstvo slovenské v Uhorsku do obdobia, ktoré malo na jeho ďalší vývin, ako sme už čiastočne ukázali, značný vplyv. Okrem čiastočných úľav poskytnutím možnosti použiť reč národnosti v elementárnych školách na územiach obývaných nemaďarskými národnosťami v priebehu prvej svetovej vojny, najmä od čias, keď bola obnovená činnosť parlamentu, začalo sa vážne uvažovať o zavedení vyučovania reči národnosti i na maďarských stredných školách, no k zákonodarnému riešeniu už nedošlo. Priebeh prvej svetovej vojny jasne ukázal maďarským vládnúcim triedam, že ich politika oproti národnostiam i v oblasti školskej bola nesprávna a neúspešná. (Pozri NN, roč. 1917, č. 128, 131 a 134.)

К ВОПРОСУ О ВЕНГЕРСКОЙ ШКОЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ В 1848—1919 ГГ.
И ЕЕ АНТИСЛОВАЦКОМ ХАРАКТЕРЕ

Выводы

В введении к своей статье автор рассматривает некоторые характерные черты национального вопроса в Венгрии, который во второй половине XIX века отличался от национального вопроса в Австрии и был более близок к положению в царской России. Национальный вопрос в Венгрии проявлялся прежде всего в систематической, целеустремленной и идеологически «обоснованной» ассимиляции немадьярских национальностей, проводимой венгерскими господствующими классами. Их национальная концепция имеет феодальную основу, исходящую из средневекового феодального понятия «венгерской нации» (*latio hungarica*), которому господствующие классы после 1848 г. стремятся придать новое, буржуазное содержание. Первые мадьяризаторские законы еще не преследовали исключительно ассимиляторских стремлений, однако, идея одной и единой политической венгерской (мадьярской) нации, уже в 1848 г. препятствовала решению национального вопроса в Венгрии по принципу федерации. Венгерский национальный закон 1868 г. исходил также из принципа единой политической венгерской нации и не признавал других немадьярских национальностей.

После австро-венгерского соглашения 1867 г. и особенно в период перехода Венгрии в стадию империализма, когда венгерские господствующие классы становятся важным фактором во внешней политике монархии, мадьяризаторская ассимиляторская политика находит себе все большее применение и одновременно определяет содержание словацкого буржуазного национального движения. В этом движении постепенно все усиливается его «языковый» характер, особенно потому, что словацкая буржуазия не понимала тесной связи национального вопроса с крестьянским вопросом и не включила в свою программу демократических требований.

В такой обстановке школьная политика играла как в венгерском, так и в словацком национальном движении очень важную роль, так как народное образование является частью демократических свобод и в этом смысле она была также очень важна и для словацкого пролетариата. Автор данной статьи исследует школьную политику прежде всего с точки зрения законодательной деятельности венгерских сеймов после 1848 г., когда с отменой феодальной зависимости крестьян не удалось устранить также пережитки феодализма в школьном воспитании и впредь остающимся в ведении церкви, которая, однако, мало заботилась о материальном содержании школ. Первым открыто мадьяризаторским школьным законом был закон № 18 1879 г., который вводил обязательное изучение мадьярского языка в немадьярских начальных школах Венгрии и требовал знания мадьярского языка от учителей этих школ. Еще до издания этого закона в Словакии были сильно закрыты три словацкие средние школы (гимназии). Мадьяризация средних школ начала осуществляться особенно после школьной реформы 1883 г., с которой вводилось обязательное изучение мадьярского языка в немадьярских средних школах, причем его преподавание в двух последних классах должно было вестись исключительно по-мадьярски. Классовый состав учащихся венгерских средних школ был преимущественно буржуазным; учащиеся пролетарского происхождения составляли лишь незначительный процент. Количество начальных и средних школ увеличивалось очень медленно, так как венгерские господствующие классы не были заинтересованы в повышении культурного уровня немадьярского населения, тем более, если оно оказывало сопротивление политике национальной ассимиляции. При том уровне начальных и средних школ был довольно низок.

Венгерское правительство постоянно усиливало свои действия с тем, чтобы мадьярская ассимиляторская политика осуществлялась более успешно. С конца XIX века венгерская школьная политика направлена на основе государственных начальных школ как наиболее эффективное орудие мадьяризации. Когда после 1900 г. в Венгрии начало усиливаться национальное брожение, венгерское правительство издает в 1907 г. новые школьные законы, по которым должны были быть ликвидированы за короткий срок начальные школы немадьярских национальностей. Эти законы давали возможность венгерскому правительству свести на нет немадьярские, преимущественно церковные школы и заменить их исключительно мадьярскими государственными школами. На службу своей ассимиляторской национальной политики оно поставило и но-

вый избирательный закон 1913 г., ограничивающий избирательное право образовательным цензом, т. е. наличием обязательного начального образования. В два последние десятилетия венгерским властям приходилось вести борьбу против ухода словацких учащихся на учебу в чешские земли. Только после Великой Октябрьской социалистической революции и распада Австро-Венгерской монархии для словаков наступил новый период и в развитии их национальных школ.

FRANTIŠEK BOKES

BEITRAG ZUR UNGARISCHEN SCHULPOLITIK
IN DEN JAHREN 1848—1918 HINSICHTLICH DER SLOWAKEN

Zusammenfassung

In der Einführung befasst sich der Verfasser mit einigen charakteristischen Zeichen der Nationalitätenfrage in Ungarn, die in der zweiten Hälfte des 19. Jh. von der Nationalitätenfrage in Oesterreich abweichen und der Lage im zaristischen Russland näherrücken. Die Nationalitätenfrage in Ungarn wurde vor allem durch eine systematische, zielbewusste und ideologisch begründete Assimilation der nicht-ungarischen Nationalitäten, die von den herrschenden Klassen durchgeführt wurde, gekennzeichnet. Ihre nationale Konzeption hatte einen feudalen Kern, dass mit Werbózy's „natio hungarica“ zusammenhing, der die herrschenden Klassen nach dem Jahre 1848 einen neuen, bürgerlichnationalistischen Inhalt zu geben erstrebten. Die ersten ungarischen Magyarisationsgesetze verfolgten noch ein ausgesprochen assimilierendes Bestreben, jedoch der Gedanke einer einzigen, einheitlichen politischen ungarischen (resp. magyarischen) Nation verwehrte noch im Jahre 1848 die Lösung der Nationalitätenfrage in Ungarn auf einer Föderalisationsgrundlage. Das ungarische Nationalitätengesetz aus dem Jahre 1868 geht ebenfalls aus dem Grundsatz einer einheitlichen politischen ungarischen Nation hervor und nimmt die nichtungarischen Nationalitäten nicht zur Kenntnis.

Nach dem österreichisch-ungarischem Ausgleich im Jahre 1867, besonders zur Zeit, als Ungarn in das Stadium des Imperialismus geriet und die ungarischen herrschenden Klassen zu einem wichtigen Faktor der Aussenpolitik der Monarchie wurden, machte sich die gewaltsame Assimilationspolitik immer mehr geltend und gab der von der Bourgeoisie geführten slowakischen nationalen Bewegung einen Inhalt.

Die nationale Bewegung erhielt allmählich einen „sprachlichen“ Charakter, besonders, nachdem die slowakische Bourgeoisie den Zusammenhang der Nationalitätenfrage mit der Bauernfrage nicht begriff und die demokratischen Forderungen aus ihren Programmen strich.

In dieser Situation spielte die Frage der Schulen auf beiden Seiten eine ungewöhnlich wichtige Rolle, da die Volksbildung ein Bestandteil der demokratischen Freiheiten, ist und in diesem Sinne für das slowakische Proletariat sehr wichtig war. Der Verfasser verfolgt die ungarische Schulpolitik vor allem auf dem Gebiet der gesetzgebenden Tätigkeit der ungarischen Parlamente, u. zw. vom Jahre 1848, als es misslang, gleichzeitig mit der Aufhebung der Leibeigenschaft auch die Reste des Feudalismus im Schulwesen abzuschaffen, welches trotzdem eine Domäne der Kirchen blieb, wobei diese jedoch zur Aufrechterhaltung der Schulen am wenigsten beitrugen. Durch das Gesetz über die Volksschulen aus dem Jahre 1868 wurde die Magyarisation nicht durchgeführt, und auch das Nationalitätengesetz aus demselben Jahr ermöglichte den Nationalitäten eigene Schulen zu gründen. Dazu kam es jedoch niemals und die Nationalitäten mussten ihre damals bestehenden Schulen schützen. Es waren dies vorwiegend Konfessionsschulen. Das erste ausgeprägte magyarisierende Schulgesetz war das Gesetz No. 18 aus dem Jahre 1879, das den pflichtgemässen Unterricht der ungarischen Sprache auch für die nichtungarischen Volksschulen vorschrieb; ähnlich wurden darin erhöhte Forderungen bezüglich der Kenntnisse der ungarischen Sprache an die Lehrer dieser Schulen gestellt. Schon vorher wurden in der Slowakei drei slowakische Mittelschulen gewaltsam geschlossen. Nach der Reform in 1883 wurden die Mittelschulen in Ungarn einem erhöhten Magyarisationsdruck unterstellt, es wurde

auch an nichtungarischen Mittelschulen der Unterricht der ungarischen Sprache eingeführt und in den zwei letzten Klassen wurde überhaupt nur in ungarischer Sprache Unterricht erteilt. Die Schüler der ungarischen Mittelschulen kamen vorwiegend aus bürgerlichen Kreisen, Kinder aus Proletarierfamilien besuchten diese Schulen in verschwindender Zahl. Die Anzahl der Volks- und Mittelschulen wuchs nur allmählich, da die ungarischen herrschenden Klassen kein Interesse an der Verbreitung und Hebung der Bildung von Nichtungarn hatten, falls sie sich vor der Magyarisation wehrten. Dabei war das Niveau der Volks- und Mittelschulen sehr niedrig.

Die ungarische Regierung verschärfte immer mehr die Massnahmen, die zu einem Erfolg der ungarischen Assimilationspolitik führen sollten. Seit Ende des 19. Jh. konzentrierte sich die Schulpolitik auf die Gründung der staatlichen Volksschulen als auf ein sicheres Mittel zur Assimilation. Als im Jahre 1900 in Ungarn eine neue nationale Bewegung entstand, entschloss sich die ungarische Regierung zu neuen Schulgesetzen, die 1907 herausgegeben wurden und laut denen in kürzester Zeit die Volksschulen der nichtungarischen Nationalitäten liquidiert werden sollten. Durch die sog. Apponyischen Schulgesetze aus 1907 hatte die ungarische Regierung die Möglichkeit die nationalen, überwiegend konfessionalen Schulen vollkommen zu vernichten und durch staatliche, ausschliesslich ungarische Schulen zu ersetzen. Auch das neue Wahlgesetz aus dem Jahre 1913 wurde von der Regierung in die Dienste der Entnationalisierungspolitik gestellt, indem das Wahlrecht an die Absolvierung einer Elementarschule gebunden war. Die ungarische Regierung musste in den letzten zwei Jahrzehnten hart dagegen ankämpfen, dass die slowakischen Studenten nicht nach Böhmen auf Studien gingen.

Erst nach der grossen Oktoberrevolution und dem darauffolgenden Zerfall der Oesterreichisch-Ungarischen Monarchie entstand für die Slowaken ein neues Zeitalter auch was die Entwicklung ihres nationalen Schulwesens betrifft.